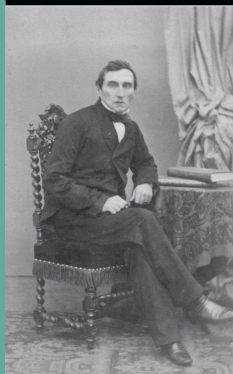

OudRhenen

JAARGANG 32 – MEI 2013 – NR. 2

Van de redactie

Na de vele positieve reacties op de lay-out van het september-nummer van 2012 is de redactie verheugd om opnieuw met dit nieuwe venster naar buiten te kunnen treden. Ieder nummer van Oud Rhenen kan zo worden voorzien van een eigen gezicht dat past bij de inhoud van het tijdschrift. De redactie wenst u veel leesplezier toe en spreekt de hoop uit dat de lezer net zo enthousiast is over dit nummer als destijds bij de introductie van het themanummer over Remmerstein.

Inhoud

3. <i>Willem A. van Ommeren</i>	Afscheid bestuursleden
4. <i>Just M. Vlak</i>	Een 'Heer van Limmen' in Rhenen
8. <i>Nees van den Oosterkamp</i>	Oude werkkaart Plantage Willem III gerestaureerd
10. <i>Ben van Laar</i>	Rhenen en de Koude Oorlog
18. <i>Ad J. de Jong</i>	Charterverzameling, aanwezig in het Oud Archief van de Stad Rhenen
25. <i>Hens Dekker</i>	Lijsters in Rhenen
28. <i>Henk van den Hoofdakker</i>	De poldermolen in de Marsch
29. <i>Jaap Klootsema</i>	Financieel overzicht 2012, verloopoverzicht vermogen

Colofon

Oud Rhenen, tijdschrift voor de Historie van Rhenen, uitgegeven door de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken
www.oudrhenen.nl

Erevoorzitter dr. H. P. Deys
Ereleden W.H. Strous
Ing. H.B. Gieszen

bestuur
voorzitter
drs. W. A. van Ommeren

secretaris
ir. G.H. van Nieuwenhuizen
Rozenlaan 72
3911 DX Rhenen
(0317) 61 4273

penningmeester
J. Klootsema, Rhenen
(0317) 74 12 03, ING-bank
1211163

ledenadministratie
drs. ing. A. Pilkes-van Delft,
(0317) 74 10 82

leden
J. M. D. Doorman
B.W. van Laar
N.G. van den Oosterkamp
A.P. de Ridder
mr. C. Waiboer

redactiecommissie
J. M. D. Doorman
B.W. van Laar

redactie-assistent
E. A. M. Vlak-Derksen

inleveren kopij
Paardenveld 19, 3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

grafisch ontwerp omslag
Michel Backus

druk Cunera b.v., Rhenen

© HVOR. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie. Auteurs die in dit tijdschrift publiceren geven daarmee onvoorwaardelijk toestemming tot het in digitale vorm opnemen in openbare databases.

Jaargang 32, mei 2013, nr. 2

Afscheid bestuursleden

Op de algemene ledenvergadering van 20 maart 2013 namen wij afscheid van Pim Strous als bestuurslid van onze vereniging. Gedurende 22 jaar heeft hij als een spin in het web op zeer nauwgezette wijze zijn bestuurslidmaatschap vervuld. Eerst 15 jaar als penningmeester en vervolgens 7 jaar als secretaris. Zeer zorgvuldig werden de vergaderingen voorbereid met een uitgebreide agenda, notulen en besluitenlijst. Daarnaast was hij gedurende vele jaren samen met Henk

Burgemeester van Oostrum reikt Pim Strous de koninklijke onderscheiding uit.

Deys het aanspreekpunt voor archiefonderzoek toen het archief van de gemeente nog in Rhenen was. Zijn door de jaren opgebouwde grote kennis van diverse lokale onderwerpen kwam dan goed van pas. Een goed bewijs hiervan zijn de vele publicaties in Oud Rhenen en Oud Utrecht. Van ons verenigingsblad Oud Rhenen is Pim ook jarenlang redactielid geweest en mede de grondlegger van dit door zeer veel historisch geïnteresseerden gewaardeerde, driemaal per jaar verschijnende tijdschrift. Het kan dan ook niemand verwonderen dat hij al jarenlang bestuurslid is van de Stichting Publicaties Oud Rhenen. Zijn rol bij de totstandkoming van het door ieder geroemde boek 'Geschiedenis van Rhenen' in 2008, bij het honderd jarig bestaan van de vereniging, was dan ook substantieel. De vereniging heeft haar toen verkregen koninklijke erkenning voor een groot deel aan hem te danken.

Naar buiten toe was Pim een belangrijk vertegenwoordiger en ambassadeur van de vereniging. Regionaal zorgde hij voor een structurele uitwisseling van contacten en ideeën en in provinciaal verband heeft de provincie Utrecht van zijn uitgebreide historische kennis kunnen genieten.

Lokaal werd zijn kennis graag gebruikt bij de begeleiding van het museum te Rhenen en het lag dan ook in de lijn der verwachting dat hij als bestuurslid werd gevraagd voor de stichting Vrienden van het gemeentemuseum Het Rondeel in Rhenen. Nog steeds is hij daarvoor actief als penningmees-

ter. Ik spreek de wens uit dat zijn betrokkenheid bij het wel en wee van de vereniging zal blijven voortduren. Wij zien Pim graag in de toekomst veelvuldig op en rond de Commanderie. Met hem samen is het gelukt om voor onze vereniging een zeer solide basis binnen en buiten de gemeente Rhenen tot stand te brengen.

De koninklijke onderscheiding, aan hem uitgereikt door de burgemeester op de algemene ledenvergadering van 20 maart jl., drukte de grote verdienste uit voor het vele hoogstaande werk dat door Pim voor de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o. (HVOR) en de gemeenschap van Rhenen is gedaan.

Met zeer veel genoegen mocht ik dan ook tijdens de algemene ledenvergadering op 20 maart 2013 Pim Strous en Henk Gieszen benoemen tot erelid van onze HVOR, beiden meer dan 20 jaar bestuurslid.

Van Henk Gieszen hadden wij afscheid genomen als bestuurslid op 21 februari 2013. Henk was in 1984 lid geworden van het bestuur. In zijn 28 jaar durende bestuurslidmaatschap heeft hij diverse functies opgepakt, waaronder die van secretaris. Henk was een origineel bestuurs- en verenigingslid met een eigen kijk op wat er moest gebeuren, wie dat moest doen en wanneer dat moest gebeuren. Hij is een man met een probleemoplossende aanpak, die dus ook van afronden houdt. Zijn vele verdiensten, ook voor de gemeenschap in Rhenen, zijn reeds gememoreerd bij het toekennen van de koninklijke onderscheiding in 2010.

Het huismeesterschap van de Commanderie heeft hij de afgelopen jaren met zorgvuldigheid en enthousiasme vervuld. De vele nieuwe leden die de vereniging de afgelopen jaren heeft gekregen zijn voor een zeer belangrijk deel toe te schrijven aan Henk. Zijn meeslepende manier van opereren heeft menig plaatsgenoot over de streep gehaald om lid te worden van onze vereniging. Het P.R.-beleid van de vereniging was bij hem in goede handen. Een huisbezoek met allerlei informatie van de vereniging volgde na een nieuw lidmaatschap.

Naar P.R. kijkend moet zeker zijn aandeel in de Stichting Beiaard Cuneratoren genoemd worden. Een stichting die dankzij zijn activiteiten het voortbestaan van het carillon van de Cuneratoren heeft zeker gesteld.

Henk was en blijft een goed lid van de vereniging en wij zullen hem zeker blijven betrekken bij het verenigingsleven met zijn vele activiteiten.

Wij nemen geen afscheid van hem en wij zijn hem zeer erkentelijk voor de vele bestuursjaren die hij met tijd, energie en emotie aan de vereniging heeft gewijd.

Willem A. van Ommeren
Voorzitter

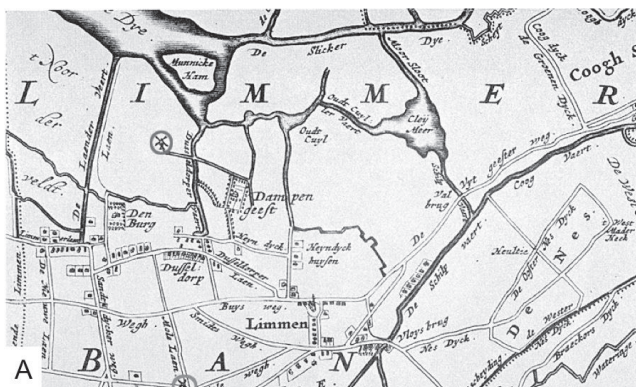
Een 'Heer van Limmen' in Rhenen

Just M. Vlak

Bij de bestudering van het leven en werk van Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler (1818-1895) kwam ik het gegeven tegen dat hij niet alleen ontvanger der registratie (belastingontvanger), gemeenteraadslid en wethouder van Rhenen, en oprichter van de tabaksplantage 'Willem III' tussen Rhenen en Elst is geweest, maar dat hij ook de titel 'Heer van Limmen' in zijn bezit heeft gehad. Hoe kwam hij aan die titel? Uit archiefonderzoek is mij gebleken dat deze titel 'Heer van Limmen' nauw verbonden is geweest met de hofstede Dampegeest nabij Limmen. In deze bijdrage wil ik het verband tussen Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler en Limmen nader uit de doeken doen als onderdeel van een biografie over deze oprichter en mede-eigenaar van Plantage Willem III.

Limmen is een van de oudste dorpen van Noord-Kennemerland (Noord-Holland). Misschien is de naam afgeleid van het reeds in 740 in kronieken vermelde 'Limbon' nabij Castricum. Er zou in Limmen ooit een houten kerkje hebben gestaan, opgericht door Willibrord of een van zijn volgelingen. De huidige protestantse Maartenskerk staat op de plaats van dit kerkje en dateert uit de veertiende eeuw. Het viel in die tijd onder de Bisschop van Utrecht. St. Maarten was de schutspatroon van Utrecht en dat verklaart de naam van de kerk in Limmen. De kerk is herhaaldelijk vernield en weer opgebouwd, maar bevat ook nu nog onderdelen van de tufstenen kerk uit de twaalfde eeuw.

Deelkaart van Noord-Kennemerland met locatie Dampegeest (Joh. Dou, 1680)

Oude kaart van Noord-Holland (kwartslag gedraaid)

De buitenplaats of hofstede Dampegeest (Ampegeest, ook wel geschreven Damp-en-Geest) was een grafelijk leen (ridderhofstad) en lag in de ambachtsheerlijkheid Limmen in het Kennemerland (Belonje, 1983; Dijkstra, 2006). Het eerste deel van de naam is wellicht afkomstig van Latijnse 'ambo' oftewel 'rondom', het tweede deel is afgeleid van 'geest',

verhoogde grond, welke rond 700 ontstond bij het afgraven van oude strandwallen en geschikt gemaakt was voor landbouw. Een verheven plaats omgeven door water dus. Limmen was het centrum van de Groot-Limmerpolder, die rond 1300 werd bedijkt en vanaf de zestiende eeuw werd bemalen door windmolens. De Noordermolen uit 1589 bestaat en maalt nog steeds. Sinds de negentiende eeuw werden deze 'geestgronden' gebruikt voor de bloembollenteelt en Limmen was het bloembollencentrum van Noord-Kennemerland. Hoewel die teelt er nu niet meer is, bezit Limmen nog een Hortus Bulborum (bloembollentuin) als getuige van dit verleden. De locatie van Dampegeest is aangegeven op een kaart van Limmen uit 1865.

Rond 1400 was de hofstede Dampegeest in het bezit van Hendrik (Dirk) van Tetrode ($\pm 1330 - \pm 1375$), een vazal van de Graaf van Egmond (Belonje, 1983; Druijven, 2012). Er bestonden nauwe familiebanden tussen de families Tetrode en Van Egmond. In 1371 stichtte Hendrik van Tetrode in de kerk van Limmen op het altaar van Maria een vicarie, een middeleeuwse stichting naar kerkelijk en wereldlijk recht met apart vermogen. Via vererving kwam Dampegeest in diverse handen om uiteindelijk in 1732, met toestemming van de Staten van Holland en West-Friesland, te worden verkocht aan ene Jacob du Peyrou Jansz, Kolonel der Schutterij te Amsterdam (1692-1756). Het was een tijd waarin veel Amsterdamse kooplieden buitenplaatsen kochten of bouwden. Jacob du Peyrou kocht

Lakzegel van Dirc van Tetrode Heinricz., drie meerbladeren, 4 juli 1389

twee jaar eerder (1730) de titel 'Heer van Limmen'. Limmen was indertijd een klein dorp en had slechts 125 huizen. Peyrou betaalde 13.400 gulden voor de ambachtsheerlijkheid en 7.000 gulden voor de hofstede Dampegeest (Belonje, 1983). Dit werd zijn 'logeadres', o.a. wanneer er in de heerlijkheid penningen moesten worden geïnd. Een epitaaf en een rouwbord in de St. Maartenskerk van Limmen herinneren nog aan de familie Peyrou. Een rouwbord werd eerst een

Rouwbord van Jacob du Peyrou in de St. Maartenskerk van Limmen (coll. schrijver)

jaar aan de gevel van het sterfhuis opgehangen en verhuisde daarna naar de kerk waar de overledene was begraven. In de Andriesskerk te Amerongen bijv. treffen we dergelijke borden ook aan.

Een erfgename van de Peyrou-familie, Charlotte Gijsbertina Cornelia Schippers (1754-1838), huwde op 1 oktober 1801 dominee Jacob Weldijk (1763-1834) uit Gouda, een weduwnaar met vier kinderen onder wie Vrouwtje Cornelia (1792-1869), Matthijs Hendrik (1793-1846) en Anna Jacoba Isabella Weldijk (1801-1893). Charlotte Schippers bleef echter in het bezit van de buitenplaats Dampegeest en de titel 'Vrouwe van Limmen'. Jacob Weldijk kreeg door zijn huwelijk de facto de titel 'Heer van Limmen', maar wellicht niet 'de jure'. Bij het overlijden van Charlotte in 1838 werden Dampegeest en de andere eigendommen geveild om de nalatenschap te kunnen uitkeren. Zij vermaakte echter een belangrijk deel van de erfenis aan verwanten van een eerder huwelijk (dat kinderloos bleef). Haar stiefzoon Matthijs Weldijk en zijn twee zusters, waaronder Vrouwtje Cornelia, kregen maar een deel van de erfenis. Matthijs kocht Dampegeest en de titel 'Heer van Limmen' uit de nalatenschap. Hij moest wel een lening aangaan voor de restauratie en renovatie van Dampegeest om er met zijn familie in te kunnen verblijven wanneer hij niet

Dampegeest zoals het rond 1845 geweest moet zijn. Crayontekening vermoedelijk van Anna Jacoba Isabella Weldijk (1803-1893). (privébezit)

in Alkmaar was, waar hij woonde (Druijven, 2012).

In het midden van de negentiende eeuw was de buitenplaats Dampegeest dus in het bezit van Matthijs Weldijk en zijn vrouw Jonkvrouwe Pauline Quirine Hoeufft (1789-1846). Matthijs Weldijk, ook bekend als 'Weldijk Heer van Limmen', was jurist, lid van de Provinciale Staten van Holland (1837-1840) later van Noord-Holland (1840-1846), heemraad van het

Hoogheemraadschap Hondsbossen en Duinen tot Petten, griffier van de arrondissementsrechtbank te Alkmaar en burgemeester van Limmen. Kortom, een man van aanzien. Bij zijn overlijden en dat van zijn vrouw, kort na elkaar in 1846, bleven er twee dochters achter, Charlotte Gijsbertina Cornelia (1821-1906) en Ida Eleonora Catharina Jacoba Maria (1825-1869), van wie de laatste toen nog minderjarig was. De buitenplaats Dampegeest was niet de meest geschikte plaats voor de twee jongedames en de voogden besloten dat het beter was Dampegeest van de hand te doen en hen onder de hoede te stellen van hun tante Vrouwtje Cornelia, die sinds 1844 in Rhenen woonde bij haar zoon Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler (1818-1895). Dampegeest en andere eigendommen, inclusief de Ambtsheerlijkheid Limmen, werden dus in 1846 geveild en de opbrengst verviel aan de erven, Charlotte en Ida Weldijk.

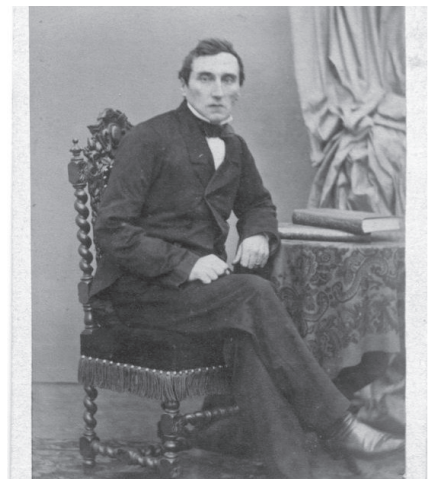
Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler was afkomstig uit een patriciërsgelacht uit Zuid-Holland

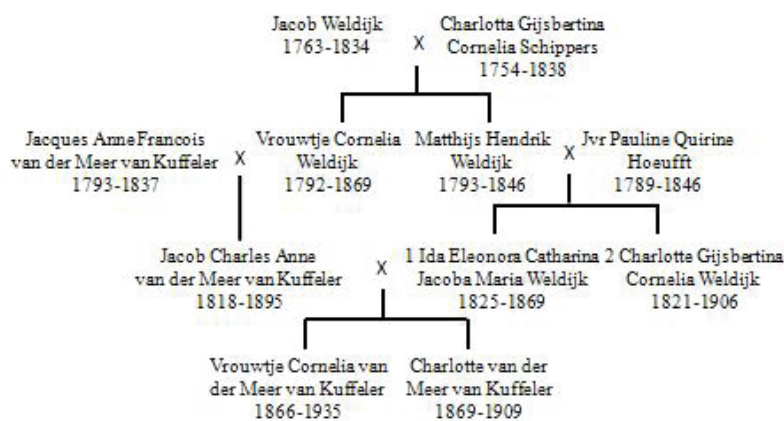
en geboren te Gouda (Plaatje 7) (Van der Meer van Kuffeler, 1953). Op 14 september 1846 kocht hij voor 865 gulden de ambtsheerlijkheid Limmen als recht uit de nalatenschap van zijn oom en tante, Matthijs Weldijk en Pauline Quirine Hoeufft,

Wapenschild van Mr. Matthijs Weldijk van Limmen voor zijn hoogheemraadschap, gravure 1828. (herkomst onbekend)

Ida Weldijk, foto rond 1860. (privébezit)

Relatie families Weldijk en Van der Meer van Kuffeler

en kon zich vanaf dat moment 'Heer van Limmen' noemen. Zo bleef de titel 'Heer van Limmen' in de familie. Het gekochte recht hield onder meer in het recht op recognitie, het ontvangen van betalingen voor het gebruik van rechten (in het geval van Limmen betekende dat ook het bezit en het gebruik van de Dusseldorper Vaart) en het recht op een bank 'den Ambachtsheer behorende' in de St. Maartenskerk. Het huis Dampegeest en de landerijen werden uiteindelijk verkocht aan meester-timmerman Menno Vink Ivangh (1818-1871) uit Limmen, die het gebouw volledig strippte, in onderdelen verkocht en met de grond gelijkmaakte. Van het huis zelf is nu dan ook bovengronds geen spoor meer te vinden (Belonje, 1983; Druiven, 2013).

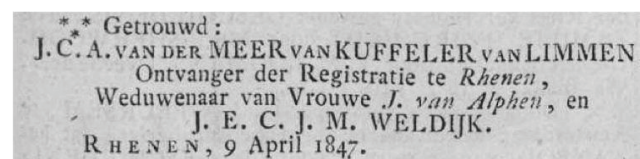
Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler, nu 'Heer van Limmen', was in 1842 in Rhenen komen wonen als

Charlotte Weldijk, foto rond 1866. (privébezit)

ontvanger der registratie (De Blocq van Kuffeler, 2005). Hij verloor zijn eerste vrouw bij de geboorte van hun zoon Jacques Anne François van der Meer van Kuffeler (1843-1917). Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler huwde voor de tweede keer op 9 april 1847 in Rhenen met zijn nog minderjarige nicht Ida Weldijk, die een deel van de nalatenschap van haar ouders had ontvangen. Zij kwam in Rhenen bij haar man wonen in het 'huis met de hoge stoep' (Rhenen kadastraal nummer 338/339, op de plaats waar nu de HEMA staat, Rh18 in Deys, 1981). Haar oudere zuster Charlotte Weldijk kwam ook in Rhenen wonen, maar ging bij haar tante Vrouwtje Cornelia, de moeder van Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler, wonen. De familie Weldijk had ook onroerend goed in Gouda in de buurt

van het huis van de familie Van der Meer van Kuffeler. Het kan niet anders dan dat Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler via zijn moeder bekend was met de situatie op Dampegeest en dat hij iets van de nalatenschap in de familie

Huwelijksbericht J.C.A. van der Meer van Kuffeler uit 1847 (Opregte Haarlemsche Courant van 13 april 1847)

wilde houden door o.a. te bieden op zaken uit de nalatenschap van Matthijs Weldijk en Pauline Hoefft. De tweede vrouw van Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler, Ida, was dus een volle nicht van hem en via haar kwam een deel van de nalatenschap van Dampegeest en de titel 'Heer van Limmen' naar Rhenen. Ida overleed in 1869 in Dordrecht en op 21 september 1871 trouwde Jacob Charles Anne voor de derde keer, nu met de oudere zuster van Ida, Charlotte Weldijk. Jacob Charles Anne trouwde dus twee keer een volle nicht.

Na het overlijden van zijn oom en tante Weldijk in 1846 en via zijn huwelijk met Ida in 1847 had Jacob Charles Anne via zijn tweede vrouw ook de beschikking over de opbrengst van Dampegeest. Met de verkoop van Dampegeest nam het familiekapitaal toe en vermoedelijk werd met dat geld in 1853, samen met de vier gebroeders Ruijs uit Amsterdam en Rotterdam, de tabaksplantage Willem III opgericht (ieder eigenaar voor een vijfde) en in 1857, samen met zijn broer Jacob Weldijk, die was vernoemd naar oom Matthijs, de sigarenfabriek La Mercatura. Ida en Jacob Charles Anne kregen twee dochters, Vrouwtje Cornelia (1866-1935) en

Charlotte (1869-1909). Hij maakte spaarzaam gebruik van zijn 'heerlijke' titel, maar gebruikte deze wel bij de geboorte van zijn dochter Vrouwtje Cornelia, vernoemd naar haar grootmoeder. Vrouwtje Cornelia van der Meer van Kuffeler speelde eind negentiende, begin twintigste eeuw nog een belangrijke rol bij de vrouwenemancipatie in Nederland. Een neef (oomzegger) van Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler, ir. Victor J.P. de Blocq van Kuffeler (1879-1963), geboren te Rhenen, was waterbouwkundige, vicevoorzitter van de Zuiderzeeraad en betrokken bij de afsluiting van het IJsselmeer. Er zijn nog een Zuiderzeegemaal en een watersportvereniging naar hem vernoemd.

De oprichting van de tabaksplantage Willem III in 1853 was een belangrijke ontwikkeling op de Utrechtse Heuvelrug. De plantage was de grootste onderneming in de regio en gaf werk aan honderden inwoners van het verarmde Elst en Rhenen. Het was een voorbeeld van het industriële elan van de negentiende eeuw. Helaas gingen de zaken uiteindelijk minder en in 1865 moest Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler o.a. zijn aandeel in de Plantage Willem III verkopen om aan zijn schuldeisers te voldoen. Ook verkocht hij op 15 maart 1865 zijn titel 'Heer van Limmen' en wel aan S.A. Levino, een koopman uit Rotterdam, voor 2100 gulden. Levino op zijn beurt verkocht de titel op 16 september 1880 voor 1635 gulden aan Jhr. Alfred Joan Calkoen, kapitein van de artillerie te Amersfoort, die zich vanaf die tijd Calkoen Heer van Limmen noemde. Deze adellijke familie, waarvan voorvader Cornelis Calkoen (1696-1764) gezant van de Staten van Holland was in het Ottomaanse Rijk, draagt nog steeds deze 'Heerlijke' naam, maar heeft weinig of geen binding meer met Limmen.

Het aandeel van Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler in de Plantage Willem III werd in 1865 verkocht aan de mede-aandeelhouders, de gebroeders Ruijs. Op dit moment is de plantage Willem III in bezit van Het Utrechts Landschap en vormt het nu als natuurontwikkelingsgebied onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur (Deys, 1996; Kok, 2008). De plantage is evenwel onlosmakelijk verbonden geweest met de tabaksnijverheid in zuidoost-Utrecht in de negentiende en twintigste eeuw. Met de verkoop was Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler niet alleen de Plantage Willem III, maar ook zijn titel 'Heer van Limmen' kwijt. Hij verliet Rhenen in 1866 en stierf in 1895 te Deventer.

In Limmen herinneren nog een openluchtwembad, een lokaal biermerk, een sportpark en een straatnaam aan 'Dampegeest', alhoewel in een historisch-onjuiste vorm, met 'h': 'Dampegheest'. De Dusseldorper Vaart moet ooit belangrijk zijn geweest als toegang tot het huis, maar is thans geworden tot een onaanzienlijk waterweggetje. De toegangsweg tot Dampegeest is er nog steeds; de buitenplaats zelf is er niet meer, maar 'verdamp't' in het weidelandschap van

het Kennemerland en op de historische grond spelen nu de voetballers van V.V. Limmen.

De naam 'Limmen' is, buiten de verbinding met Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler als 'Heer van Limmen', ook nog verbonden aan het 'jagt', dat in 1639 werd gebouwd in opdracht van de VOC en dat onderdeel uitmaakte van de vloot van Abel Tasman (1603-1659) bij zijn tweede reis naar Australië in 1644. Als aandenken aan zijn (ontdekkings-)reis wordt in Noord-Australië momenteel het 'Limmen National Park' ingericht, met tienduizend vierkante kilometers het op-twee-na grootste natuurpark in Australië. Ook is er een wijngoed 'Limmen Estate', 50 km ten noorden van Melbourne, vernoemd naar Limmen. Zo blijft Limmen, niet alleen vanuit Rhenens perspectief, in herinnering als een plaats met historische betekenis.

Met dank aan Dik Denekamp, koster van de St. Maartenskerk, en Kees Druiven, amateur-historicus, beiden lid van de Historische Vereniging Oud-Limmen, voor informatie en afbeeldingen.

GEBRUIKTE BRONNEN

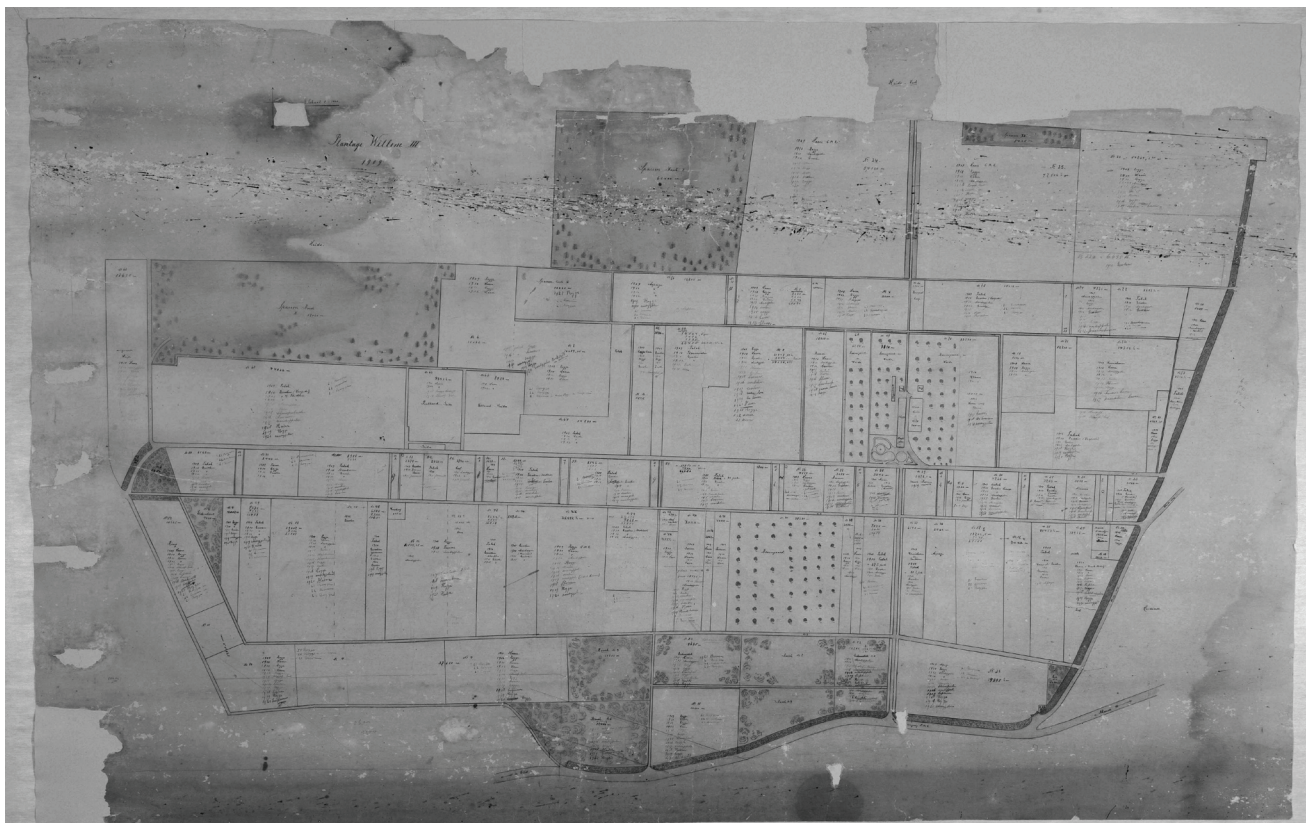
- J. Belonje. 1983. Het huis Dampegeest bij Limmen. 77pp.
J.P. de Blocq van Kuffeler, 2005, History of the de Blocq van Kuffeler Family, 50pp
H.P. Deys. 1981. Achter Berg en Rijn; over boeren, burgers en buitenlui in Rhenen. Stichting Gebroken Lente, 304pp
H.P. Deys. 1996. De geschiedenis van de Plantage Willem III te Rhenen. Oud-Rhenen 15(1), 3-13.
K. Druiven. 2012. De hofstede Dampegeest onder Limmen. 240pp
M.F.P. Dijkstra, J. de Koning en S. Lange. 2006. Limmen - De Krocht. De opgraving van een middeleeuwse plattelandsnederzetting in Kennemerland. Amsterdam : Amsterdams Archeologisch Centrum, 2006. - 256 p. + bijlagen.
R. Kok. 2008. Enkele nieuwe inzichten in de ontginning en opzet van tabaksplantage Willem III bij Rhenen. Oud-Rhenen 27(3), 5-19.
F.C. van der Meer van Kuffeler, 1953, Stamboek van het Geslacht Van Kuffeler. 53pp
Nederlands Patriciaat, 1920. Centraal Genealogisch Bureau Stichting Oud-Limmen; www.oudlimmen.nl
J.M. Vlaskamp, 2008. 'Roest of vuil in den tabak'. In: Geschiedenis van Rhenen, p.352-359.
Wikipedia

Oude werkkaart Plantage Willem III gerestaureerd

Nees van den Oosterkamp

Het is voorjaar 2012 als de voorzitter van onze vereniging, Willem van Ommeren, tijdens een reis naar Zuid-Afrika een bezoek brengt aan de op hoge leeftijd verkerende mevrouw J. Kruidenier. Tijdens dit bezoek ontvangt hij een oude, in slechte staat verkerende kaart van Plantage Willem III. Hoewel het enige moeite kostte om de kaart langs de

voormalige Cebecco-directie waren uitgenodigd. Tijdens deze bijeenkomst werd de gerestaureerde kaart gepresenteerd. Willem van Ommeren vertelde hoe de kaart in zijn bezit was gekomen. Paul Vesters van de Stichting Het Utrechts Landschap gaf uitleg over de uitgevoerde restauratie en het belang van deze kaart. Een aantal aanwezigen kreeg tegen ver-

De gerestaureerde werkkaart van Plantage Willem III (collectie Het Utrechts Archief)

douane het vliegtuig in te krijgen, lukte het toch om hem mee te nemen. Na terugkomst in Nederland werd de kaart overhandigd aan de huidige eigenaar van Plantage Willem III, Stichting Het Utrechts Landschap. De kaart was helaas door het vochtige tropisch klimaat en termietenvraat aangetast. Gelukkig bevonden de slechtste plekken zich aan de randen en was het overgrote deel nog goed leesbaar. Door deskundigen van Het Utrechts Archief werd een grondige restauratie uitgevoerd en kon de kaart vervolgens aan de collectie van dit archief toegevoegd worden.

PRESENTATIE

Op donderdagavond 3 januari jl. vond in de woning van de familie Gall op Plantage Willem III een bijeenkomst plaats, waarvoor vroegere en huidige bewoners en burens van de Plantage, leden van de families Kruidenier en Vink en de

goeding een kopie van de kaart overhandigd. De opbrengst kwam ten goede aan de restauratie.

HET DOEL

De op schaal 1:1000 getekende kaart heeft als opschrift "Plantage Willem III 1909" en bevat alle afzonderlijke kavels, ontsluitingswegen en gebouwen op het terrein van Plantage Willem III in die periode. Elk kavel is genummerd en per jaartal is aangegeven wat er in dat jaar op het desbetreffende kavel werd verbouwd. Ook is de grootte van de kavels in aren aangegeven. Een are werd vroeger vaak gebruikt om de afmetingen van percelen landbouwgrond weer te geven. Eén are omvat 10x10 meter en is dus 100 m². Tot in de twintiger jaren van de vorige eeuw is op de kaart bijgehouden wat er per kavel werd verbouwd. Het is daarmee duidelijk dat de kaart als werkkaart in gebruik is geweest.

Rechts Plantage Willem III op de topografische kaart uit 1912, verkend in 1869. Links dezelfde kaart met daarin de werkkaart uit 1909.

WIE LIET DE KAART MAKEN?

Hoewel de kaart afkomstig is uit het bezit van de familie Kruidenier lijkt het niet aannemelijk dat deze in haar opdracht is vervaardigd. Plantage Willem III heeft verschillende eigenaren gehad. In 1902 werd de onderneming door de eerste eigenaren verkocht aan de in Ede woonachtige landbouweconoom en latere wethouder, Hendrik Willem Pieter Bonte en de in Gouda woonachtig zijnde notaris Gerardus Wilhelmus Nagtglas Boot. Zij brachten hun bezit onder in de N.V. Cultuurmaatschappij Remmerden. In 1930 vond een openbare veiling plaats door de Rhenense notaris J.A. van Itersen. Koper was de uit Rotterdam afkomstige, maar in Doorn woonachtige vruchtenkweker Hendrik Jan Kruidenier. Vanwege de op de kaart vermelde datering 1909

Het voormalige hoofdgebouw op Plantage Willem III (Collectie H.P. Deys)

is het waarschijnlijk dat deze door of namens de toenmalige eigenaren Bonte en Nagtglas Boot is vervaardigd en na aankoop van Plantage Willem III omstreeks 1930 in bezit is gekomen van de familie Kruidenier.

BELANG VAN DE KAART

Oude kaarten zijn interessant materiaal bij onderzoek naar landschappelijke ontwikkelingen. Veel kaartmateriaal bevat echter voornamelijk globale informatie. Zaken die van minder belang waren hoefden niet met nauwgezetheid te

worden opgenomen en werden bewust of onbewust weggelaten. Zelfs van topografische kaarten die de indruk maken een volledig en objectief beeld van het landschap weer te geven, is bekend dat er details op ontbreken. De werkkaart van Plantage Willem III geeft vanwege de grote schaal en de gedetailleerdheid waarmee alle verbouwde gewassen werden ingetekend een unieke kijk op dit stukje Rhenense landbouwhistorie. Het blijkt dat de hoeveelheid verbouwde tabak in 1909 al fors was afgenomen en kort daarna vrijwel geheel zou verdwijnen. Duidelijk is dat er wisselteelt werd toegepast en haver, tarwe, rogge, erwten, bonen en aardappels de meest verbouwde gewassen waren. In sommige publicaties staat vermeld dat groente- en fruitteelt pas vanaf 1931 op de Plantage werd toegepast. Uit de werkkaart blijkt echter dat hiervan in 1909 al sprake was. Er werden toen voornamelijk kruisbessen, zwarte en rode bessen geteeld. Het is bekend dat tabaksplanters in Elst, op zoek naar alternatieven voor de afnemende tabaksbouw, experimenteerden met de teelt van asperges. Ook op Plantage Willem III werd dit toegepast, zoals blijkt uit de kaart. Maar wat werd er nog meer verbouwd en vond er na 1909 nog uitbreiding plaats door ontginning? Het zijn vragen waarop deze werkkaart antwoord geeft en daardoor een belangrijke bijdrage levert aan het onderzoek naar de Rhenense historie en de geschiedenis van Plantage Willem III in het bijzonder.

BRONNEN:

Deys, H.P. *De geschiedenis van de Plantage Willem III*, Oud Rhenen, jaargang 15 (1996), no. 1
 Kok, R. *Enkele nieuwe inzichten in de ontginning en opzet van tabaksplantage Willem III bij Rhenen*, Oud Rhenen, jaargang 27 (2008), no. 3
Beheersplan 2010-2020 Plantage Willem III, Remmerdensch Heide en Elster Buitenwaard, Stichting Het Utrechts Landschap, 2009.

Rhenen en de Koude Oorlog

Ben van Laar

Na de Tweede Wereldoorlog werden door de toegenomen spanningen tussen Oost en West in 1949 de NAVO opgericht en in 1955 de tegenhanger, het Warschaupact. Nederland was vanaf het begin een van de leden van de NAVO. Ons leger werd op Amerikaanse leest geschoeid en bestond voor het overgrote deel uit dienstplichtigen. En zoals alle Nederlandse jongens moest ook de Rhenense jeugd tussen de jaren vijftig en negentig de dienstplicht vervullen. Om de burgerbevolking te beschermen werd in 1952 de B.B. (Bescherming Bevolking) opgericht. Naast het leger en de B.B. ontstond het korps Nationale Reserve, dat als doel had het beschermen van regionale strategische doelen zoals bruggen, energiecentrales, waterzuiveringsinstallaties en dergelijke. Tegen bedreiging vanuit de lucht werd in 1950 het Korps Luchtwachtdienst in het leven geroepen.

DE BESCHERMING BEVOLKING.

In 1951 werd de B.B. (Bescherming Bevolking) opgericht. Het doel was een organisatie op te richten met 200.000 vrijwilligers, maar met die vrijwilligheid viel het tegen. In 1956 waren er maar 160.000 leden. Door de toenemende militaire dreiging en het gevaar voor een oorlog met atoomwapens, wilde de overheid nog eens extra 40.000 zogenaamde noodvrijwilligers werven, die opgeleid waren voor het bestrijden van de gevolgen van een ABC oorlog (Atomair Biologisch Chemisch). Hiervoor werden in 1958 en in de jaren erna afgezwaaid militairen en buitengewoon dienstplichtige militairen opgeroepen, die

Deurplaatje van de noodwachter met embleem van de Bescherming Bevolking

Het lied van de BB van J. Küppers en J. A. Reijnhoudt

HET LIED DER

B * B

Woorden: J. Küppers

Muziek: J. A. Reijnhoudt

Tempo: di mercie

Inleiding

Luidt de noodklok over 't land,
Dreigt er rampspoed of ge - va - ren. Van ver -
nie - ling, død of b r a n d,
't Volk zal toch zijn kracht be - wa - ren: Want als 't
uur van on - heil slaat, Vindt het
de B. B. pa - raat!

Mannen, vrouwen, onvervaard,
Onverschrokken, diep bewogen
Staan gereed om hot en hard,
't Volk te dienen naar vermoegen:
Want als 't uur van onheil slaat,
Vindt het de B.B. paraat!

Vrede blijft het vergezicht:
Daarvoor wordt tesamen gegeven
't Offer van de burgerplicht,
't Volk zal vrij in voorspoed leven:
Want als 't uur van onheil slaat,
Vindt het de B.B. paraat!

verplicht waren hieraan gehoor te geven. Buitengewoon dienstplichtigen waren wel goedgekeurd voor dienst, maar hoefden niet op te komen. Het hogere kader bestond enkel uit militairen of oud-militairen. Door de verplichte oproep verviel ook het vrijwillige karakter van de organisatie. Dit bleef zo tot de opheffing van de B.B. in 1985. De leden waren verplicht om in hun vrije tijd de lessen en oefeningen bij te wonen. In Rhenen werden die lessen gegeven in de zaal van Het Wapen van Hardenbroek van Laheij aan het Frederik van de Paltshof. Ook degenen die niet direct opropbaar waren moesten de lessen bijwonen. Zo werd Roel C.A. van Voorthuisen aangewezen als reserve voor de Reddings- of Geneeskundige Dienst. Hij kreeg les in het verbinden, re-animeren, stelpen van bloedingen en het selecteren van gewonden waar het eerst aandacht aan geschonken moest worden. De opkomst was matig en na de jaren zestig bestond de organisatie eigenlijk alleen nog op papier.

Rhenen viel onder de 'Kring Zuid-Oost Utrecht voor de Burgerlijke Verdediging'. Deze kring omvatte de gemeenten Cothen, Doorn, Driebergen-Rijsenburg, Langbroek, Leersum, Maarn, Odijk, Renswoude, Rhenen, Veenendaal, Werkhoven, Woudenberg en Wijk bij Duurstede. De kring was weer onderverdeeld in sub-kringen. Rhenen, Amerongen, Leersum en Veenendaal vormden een sub-kring. Het doel was om in regionaal verband maatregelen voor te bereiden, en zo nodig ten uitvoer te brengen, die verband hielden met de burgerlijke verdediging in tijden van oorlog, oorlogsdreiging of andere buitengewone omstandigheden. De organisatie omvatte een scala van maatregelen, waaronder

Affiche voor ledenwerving

verduistering, maken van schuilplaatsen, waarschuwen voor luchtgevaar, opruimings- en reddingsdienst, maatregelen tegen de gevolgen van de atoombom, voorlichting enz.

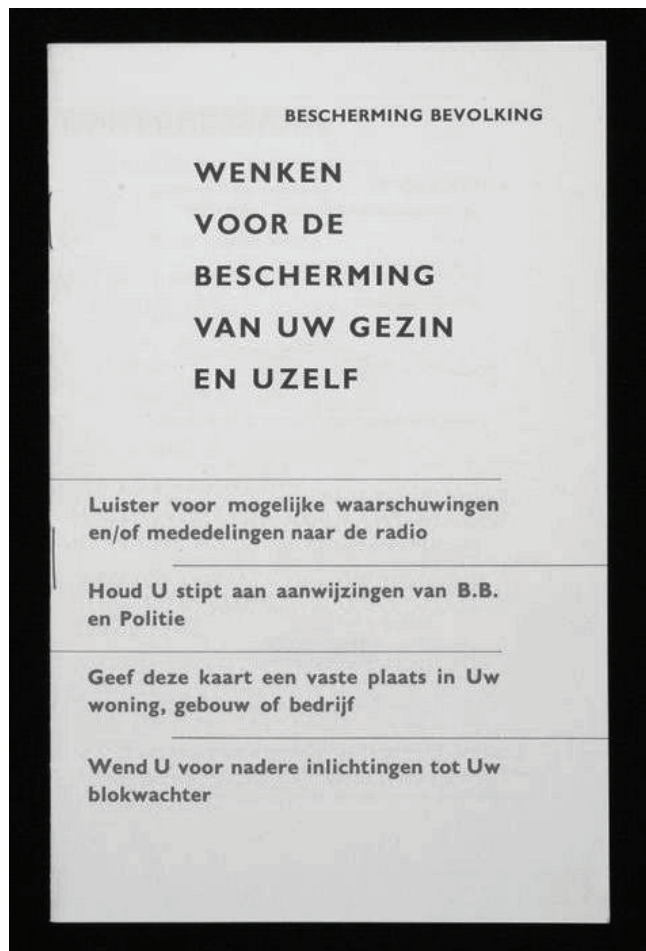
De organisatie werd geleid door de Raad Burgerlijke Verdediging, bestaande uit de burgemeesters van de diverse gemeenten. De voorzitter werd uit hun midden gekozen en moest de goedkeuring hebben van de commissaris van de Koningin. Het dagelijks bestuur werd gevormd door de voorzitter van de Raad Burgerlijke Verdediging en de voorzitters van de sub-kringen.

In geval van een ramp of oorlog werden in Rhenen diverse locaties aangewezen voor de opvang van zieken en gewonden. Dit waren; het rusthuis (nu De Tollekamp), het Wijkgebouw met 5 bedden, gebouw Irene (nu de Hof van Rhenen) met een grote zaal, vier gymnastieklokalen, scholen en het Julianaziekenhuis met 50 bedden. Er kon een beroep gedaan worden op de vijf huisartsen, het Rode Kruis en de vier wijkverpleegsters.

De artsen waren: B. Stegeman, Ch.H. Paris, W. Waller (rustend arts), W. Treffers en S.M. van Ommeren.

De oud-verpleegsters waren: C.A. van Lonkhuyzen, H.W.

Instructie in geval van een kernwapendreiging of -aanval. Het maken van een schuilplaats in huis en het aanleggen van een voedselvoorraad voor minimaal een week werd aanbevolen, evenals de aanwezigheid van een radio met batterijen.

B.B.-oefening achter de Cunerakerk in juli 1959

de Leeuw, A. Heeres-Fraterman en H.J. Baars-Ouwehand. Voor het vervoer beschikte Rhenen over twee Geneeskundige Mobiele Teams (G.M.T.) met elk 10 man en een vrachtauto. Voor het vervoer van gewonden beschikten de twee Gewonden Transport Ploegen (G.T.P.) met elk 6 man, over twee vrachtauto's. Voor opruimingswerkzaamheden was de Dienst Gemeentewerken aangewezen onder leiding van het hoofd van de Dienst, N. Souwerbren, gesteund door vier ambtenaren. De totale dienst beschikte over 39 personen.

De organisatie in Rhenen werd geleid door de volgende personen:

Hoofd B.B.	Jhr. mr. L.H.N.F.N. Bosch ridder van Rosenthal
Commandant G.M.T	Dr. B. Stegeman
Commandant brandweer	N. Souwerbren
Groepscommandant politie	J. van Doesburg
Blokhoofd 1	A.M. van de Waal
Blokhoofd 2	P. van de Hartigh
Blokhoofd 3	T. Snijders
Blokhoofd 4	G.P. Weltman
Blokhoofd 5	A.G. Hoefsloot
Blokhoofd 6	G. Hartman
Blokhoofd 7	T.A. van de Scheur (Elst)
Blokhoofd 8	H. Honders (Elst)
Blokhoofd 9	J. van Schoonhoven (Achterberg)

Verder waren er de volgende onderdelen:

- De Reddingsdienst (Red.Pl.) bestond uit 10 man met een 3 tons-auto;
- De Ruimploeg omvatte 3 gasverkenner, 2 vrachtauto's en totaal 16 man;
- De Bergingsploeg bestond uit 11 man en een 2 tons-auto;
- De Identificatieploeg bestond uit 10 man.
- De brandweer beschikte in Rhenen over een autospuit en een motorspuit met trekker, elk met een vermogen van 2500 liter per minuut. Elst had een manschappen- en materiaalauto. Achterberg een motorspuit met trekker met een vermogen van 1000 liter per minuut. In geval van nood kon hulp verleend worden door Veenendaal, Wageningen en Arnhem.

Het geheel stond onder leiding van de Sector Commandant N. Souwerbren, geassisteerd door een plaatsvervangend commandant.

-De politie had in 1956 de beschikking over 12 man beroeps- en 16 man reservepolitie mannen. De reservepolitie werd in principe alleen in de eigen gemeente ingezet, in tegenstelling tot de beroeps politie, die in tijd van nood ook elders kon worden gestationeerd.

In 1956 was de BB in Rhenen opgedeeld in zes sectoren, Elst in twee en Achterberg in één sector. Elke sector bestond uit:

- 1 blokhoofd
- 1 plaatsvervangend blokhoofd
- 6 brandwachten
- 4 E.H.B.O.'ers
- 6 man voor het Ruim- en Reddingswerk
- 2 man voor de berichtgevingsmelding
- 2 man voor reserve.

De B.B. moest in drie dagen paraat zijn. De mobilisatie liep gelijk met die van de strijdkrachten. Dat de dreiging destijds serieus was blijkt uit de instructies. Men ging ervan uit dat een toekomstige oorlog zou worden ingeluid door een plotselinge luchtaanval met kernwapens, gevolgd door het binnenvallen van de landstrijdkrachten van het Oostblok. Rhenen, Elst en Achterberg hadden in totaal 10.998 inwoners. In Rhenen waren er geen openbare schuilplaatsen. Het in staat van paraatheid brengen gebeurde door middel van telegrammen aan de burgemeester, het hoofd van de B.B. **Fase I**, voorbereiding paraatheid (telegram K). Vordering en ontruiming van gebouwen, voorbereiding ontruiming scholen, uitkijkposten inrichten.

Fase II, gedeeltelijke paraatheid (telegram S). Aangewezen gebouwen moeten zijn ontruimd, voertuigen worden gevorderd, voorbereiding legering en verpleging. Commandoposten en wijkposten worden bezet.

Fase III, algehele paraatheid (telegram T). Scholen zijn ontruimd. De eenheden worden geformeerd en begeven zich met de gevorderde voertuigen naar de opstelingsplaatsen. De uitkijkposten zijn bezet en het verbindingsnet is gereed. Er is volledige verduistering.

De drie fasen werden over drie dagen verspreid. Mocht er een onverwachte aanval komen dan werden de fase II en III in één dag uitgewerkt.

In 1985 wordt de B.B. ontbonden. De oorlogsdreiging uit het oosten is afgenomen. De vreedstaken worden overgedragen aan de brandweer en het Rode Kruis. De depots worden leeggehaald en de blokhoofden halen de geëmailleerde bordjes van de huisdeur.

Wervingsaffiche van de Nationale Reserve

DE NATIONALE RESERVE

Dit onderdeel werd opgericht op 15 april 1948. Een groot deel van de strijdkrachten verbleef toen in Nederlands-Indië en de dreiging van de Sovjet-Unie nam toe, onder meer door de communistische omwenteling in Tsjecho-Slowakije. Er ontstond behoefte aan parate reserve-eenheden ter beveiliging van het eigen grondgebied. De manschappen waren oud-militairen en hadden gewoon een burgerbaan. Zij oefenden in hun vrije tijd. Tot de taak van de Nationale Reserve behoorde onder andere het bewaken van

Het huidige mouwembleem van de Natres.

Het baretembleem gebruikt tot 1982 van het korps Nationale Reserve

strategische doelen zoals energiecentrales, waterleidingbedrijven, munitiedepots, kazernes, bruggen en andere vitale punten in de regio. Ook in Rhenen werd voorlichting gegeven aan oud-militairen om zich vrijwillig op te geven. Veel belangstelling hiervoor bestond er in het begin niet, maar in de jaren vijftigging

Het MOB-complex op Zwijnsbergen vlak na de aanleg in 1961 (Coll. R. Schoenman)

het beter. Ook nu nog bestaat het Korps Nationale Reserve (nu Natres geheten), dat is opgedeeld in drie regionaal opererende bataljons met een totale sterkte van ongeveer 2.800 tot 3.000 mannen en vrouwen.

De Natres kan bogen op een lange geschiedenis. Zij is voortgekomen uit de Schuttersgilden van de 13e eeuw, een gilde dat ook in Rhenen bestond. In de 16e eeuw waren zij georganiseerd in Schutterijen. Tussen 1813 en 1907 waren het de Rijksschutterijen en van 1918 tot 1940 de Vrijwillige Landstorm. Dit laatste korps bestond aan het begin van de Tweede Wereldoorlog uit 100.000 manschappen.

MOBILISATIECOMPLEX OP ZWIJNSBERGEN (ELST)

Door de snelle opbouw van het leger in de jaren vijftig ontstond er behoefte aan opslagcapaciteit voor materieel van de mobilisabele eenheden. Hiervoor werden naar schatting honderd mobilisatiecomplexen gebouwd tussen 1956 en 1961, waarvan een aantal in Duitsland. De meesten lagen in Noord-Brabant, Gelderland en Utrecht. Ze werden gebouwd volgens een soort standaarduitvoering, welke bestond uit een wachtgebouw, een werkplaats voor inspecties en kleine reparaties, meerdere loodsen voor voertuigen en algemeen materieel, speciale loodsen voor tanks, munitie, brandstof en dergelijke. Het complex was omgeven door een hek, met daarbuiten een woning voor de beheerder.

Er waren drie typen complexen: A groot, B midden en C klein,

die varieerden van enkele loodsen tot wel honderd loodsen.

Het complex op Zwijnsbergen, vallend onder het 303 Verzorgingscommando te Gouda, was van het type B. Het startte in 1961 met vier loodsen op een terrein van 17.000 m² en groeide uit tot ongeveer 20 loodsen, waar zo'n 700 voertuigen, waaronder 36 stukken artillerie, waren ondergebracht. In het begin werkten er 18 man, wat uitgroeide tot 23 man, waarvan de leiding bestond uit 3 militairen en enkele burgers.

Het MOB-complex bevatte:

- 1 afdeling artillerie voor 600 manschappen
- 2 stafbataljons
- 1 aanvullingsbataljon (aan- en afvoer)
- 1 herstelcompagnie
- 2 veldhospitelen, waarvan de geneeskundige uitrusting in Duitsland lag.

In geval van mobilisatie of een grote oefening kwamen de militairen naar het MOB-complex en gingen dan met volledige uitrusting, zoals voertuigen, munitie, brandstof, tenten, veldhospitelen, keukens, noodrantsoenen enzovoort de poort weer uit. Er lag volledige uitrusting voor 4.000 man, voor een periode van 5 dagen.

De werkzaamheden bestonden uit het onderhoud van voertuigen, artilleriegeschut, veldhospitelen, munitie, noodrantsoenen, kortom alles wat een mobilisabele eenheid nodig heeft om uit te rukken.

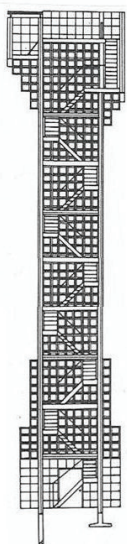

Topografische kaart uit 1966 waarop de positie van de toren nog staat

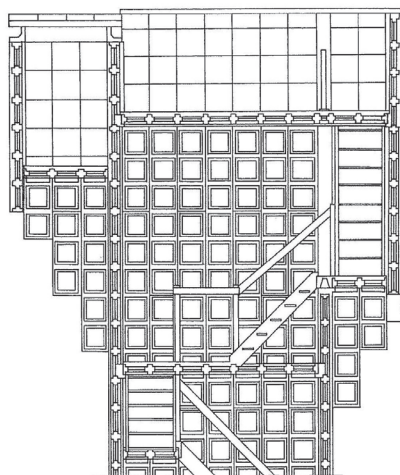
Na de val van het IJzeren Gordijn is het MOB-complex Zwijnsbergen afgebouwd. In 1995 werd het gesloten. Twee jaar is het een asielzoekerscentrum geweest. Daarna is het gedeeltelijk in gebruik geweest door het Delm en zal het na het opheffen van het Delm onder de Dienst Domeinen vallen.

HET DELM (DEPOT ELEKTRONISCH LUCHTMACHT MATERIEEL)

Hoewel het Delm niet direct een gevolg is van de Koude Oorlog, is dit luchtmachtonderdeel toch voor Rhenen heel belangrijk geweest. Het heeft voor veel werkgelegenheid gezorgd. In de hoogtijdagen werkten hier ongeveer 600 mensen, waarvan een groot gedeelte in Rhenen woonde. In

Kop van de toren met links de schuilnis en in het midden de observatieruimte (Hans Sakkers en Johan den Hollander, 'Luchtwachtstorens in Nederland', 1989)

Luchtwachtstoren van het type dat op de Laarsenberg stond (Hans Sakkers en Johan den Hollander, 'Luchtwachtstorens in Nederland', 1989)

de laatste jaren is dit onderdeel afgebouwd en zal binnen een paar jaar geheel uit Rhenen verdwenen zijn.

HET KORPS LUCHTWACHTDIENST (K.L.D.)

Het Korps Luchtwachtdienst was een in 1950 opgericht semigeheim netwerk van 276 torens met kijk- en luisterposten om vijandelijke vliegtuigen waar te nemen. Het was een onderdeel van het Commando Luchtverdediging (CLV). Deze torens waren verdeeld over 8 'luchtwachtgroepen', die weer waren onderverdeeld in 25 tot 38 luchtwachtposten, elk bestaande uit drie torens die samen een driehoek vormden. Rhenen vormde samen met Tiel en Leersum zo'n driehoek met de code 2U3. In 1950 was de radar nog niet geschikt om laagvliegende toestellen te signaleren. Op het gehoor konden vliegtuigen op maximaal acht kilometer worden waargenomen. Zodoende kon de afstand tussen de torens zestien kilometer zijn. De helft van deze posten was geplaatst op bestaande hoge gebouwen en de helft was speciaal hiervoor ontworpen door architect M. Zwaagstra. Het waren zogenaamde betonnen raatbouwconstructies, gemaakt uit prefabelementen door de N.V. Schokbeton uit Kampen, met aan de bovenzijde een waarnemingspost van 5 bij 3,5 meter met een ronde waarnemingstafel. De bemanning be-

Luchtwachters op hun post (H. Sakkers en J. den Hollander 'Luchtwachtstorens in Nederland' 1989)

stond uit drie lokale vrijwilligers met goede oren en ogen om vliegtuigen die onder de 1500 meter vlogen waar te nemen, deze te herkennen en door te geven aan de centrale commandopost. Het Commando Luchtverdediging (C.L.V.) en het Korps Luchtwachtdienst waren van 1950 tot 1952 gevestigd in Scheveningen. In 1952 verhuisden deze naar Zeist en het personeel werd gelegerd in het Swagerman-kamp op Villa Wulperhorst. Rhenen moest

Baretembleem Korps Luchtwachtdienst (Coll. Sandra van Lochem)

De luchtwachttoren van Rhenen is hier zichtbaar vanuit het zwembad van Ouwehands Dierenpark

rapporteren aan de luchtwachtgroep Amersfoort.

In totaal waren er 5.200 luchtwachters nodig, maar dat aantal werd lang niet gehaald. Net als voor de B.B. was hiervoor onder de burgerbevolking maar weinig animo. In Rhenen was de contactpersoon A. Hasselaar, Eikenlaan 61, en de sleutelhouder was G. van Setten, Berkenlaan 19. De vrijwilligers hadden een eigen blauw uniform met een eigen baretembleem en moesten tussen de 100 en 300 uur per jaar oefenen. De opleiding bestond in het begin onder andere uit krijgstuicht, vliegtuigherkenning en meldingsprocedures. Twee jaar later volgden ABC-lessen (Atomaire, Biologische en Chemische oorlogsvoering).

De toren in Rhenen stond op de Laarsenberg aan de Levendaalselaan, achter het voetbalveld van Candia, en werd in 1952 gebouwd op grond van mevrouw Pijnappel te Doorn.

De gehele Luchtwachtdienst van Rhenen was in 1939 aanwezig bij het afscheid van zijn commandant Tino Deen. Hij werd opgevolgd door J. Meijer. Staand v.l.n.r.: Jan Mol, Bep Smit, Louis van Voorthuisen, Ule van Waveren, Dikky Heetveld, Ernst de Rhoter, Jo Baars, Bart Smit, Gerard Baars, Gijs Lokhorst, Roel van Laar, Willem Lammers, Paul Deen, Evert van Laar en Wim Breda. Zittend v.l.n.r.: Henk Baars, Tino Deen (op stoel), Jo Keijman en Jan Meijer.

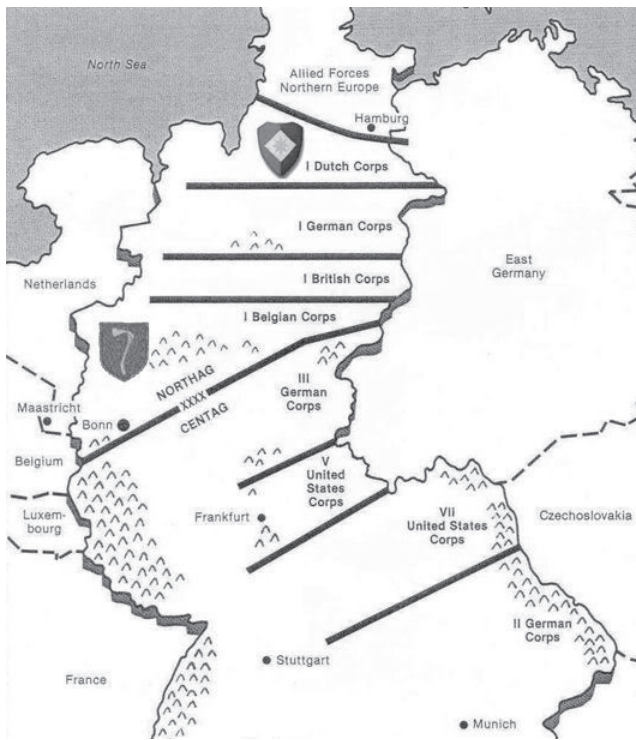

*De Luchtwacht op de Koerheuvel
Van links naar rechts: Ernst de Rhoter, Jo Baars,
Johan Klaassen en Ule van Waveren*

Het type was E2190, de hoogte 23 meter en het was voorzien van steunberen. Het was een type dat maar weinig is gebouwd en daardoor vrij uniek in zijn soort. De kosten voor deze toren bedroegen 15.000 gulden, exclusief de fundering.

Pas in 1960 was het hele netwerk gereed. Het netwerk heeft nooit goed gefunctioneerd. In feite was het al verouderd voor het klaar was. De snelle ontwikkeling van de radar en de komst van straaljagers maakten het systeem achterhaald. Slechts eenmaal werd een vijandelijk toestel waargenomen en wel in 1958 in Limburg. Het was een Russisch vliegtuig dat terugkwam van een Franse vliegshow en op weg naar huis

Kaart met daarop het door Nederlandse te verdedigen deel van de Noord Duitse laagvlakte.

was afgeweken van zijn koers (vermoedelijk met opzet). In 1964 werd het korps sterk ingekrompen en het verdween in 1968. Een deel van de torens is overgegaan naar de B.B., tot ook die werd opgeheven.

De toren op de Laarsenberg is waarschijnlijk kort na 1966 gesloopt. De eigenaar, het Utrechts Landschap, dat in 1953 de Laarsenberg had aangekocht, was al jaren daarvoor een tegenstander van de toren en zal op snelle sloop hebben aangedrongen.

Voor de oorlog bestond er een soortgelijk korps met de naam Vrijwillig Landstorm Korps Luchtafweerdienst, opgericht in 1921 en opgeheven in 1940. Ook in Rhenen was er een uitkijkpost en wel op de Koerheuvel. Tino Deen was de commandant en de Rhenense bemanning bestond uit ongeveer 20 personen, die om beurten in groepjes dienst deden.

MILITAIRE DIENSTPLICHT

Na de Tweede Wereldoorlog werd ons leger op Amerikaanse leest geschoeid en veelal uitgerust met achtergelaten materiaal uit de voorbije oorlog. Tijdens de Politonele Acties in het voormalige Nederlands-Indië in de jaren 1947-1949, vertrokken veel van onze jongens naar

de tropen. Ook Rhenense jongens vertrokken voor enige jaren overzee. In de Vallei van die dagen stond vermeld wie terugkwamen. Zij werden in de buurt feestelijk ingehaald met versieringen aan de huizen. Velen hadden moeite de draad van het burgerleven weer op te pakken. Na Nederlands-Indië kwam in de jaren vijftig de Koreaanse oorlog. Ook hier gingen Nederlandse soldaten op basis van vrijwilligheid de strijd aan.

Zoals iedereen moesten ook de Rhenense jongens worden gekeurd en wie goedgekeurd werd ging in dienst. Dit hield in dat bijna alle Rhenense mannen in de periode van 1950 tot 1990 de dienstplicht vervuld hebben. De meesten vonden het verloren tijd, maar met het verstrijken der jaren hebben velen er nog mooie herinneringen en sterke verhalen aan overgehouden.

De Koude Oorlog bereikte een hoogtepunt in het begin van de jaren zestig. De bouw van de Berlijnse Muur was de aanleiding dat 5.000 man van het 1^e Legerkorps ter verdediging van de Noord-Duitse laagvlakte naar Duitsland, het gebied onder Hamburg, werd verplaatst. Zo gebeurde het dat ook de Ondersteunings compagnie van het 11^e Geniebatljon met vijf tankdozers gelegerd werd in een voormalige Duitse kazerne in Oerbe bij Fallingbostel op de Lüneburgerheide. Ik was een van de tankchauffeurs. De Sherman-tankdozers uit de Tweede Wereldoorlog vormden geen enkele partij voor de Russische tegenhangers. Het leven daar bestond uit oefeningen, vaak in internationaal verband, ondersteuning geven bij oefeningen van onze commandotroepen die daar ook gelegerd waren, schieten met de tanks op de vele schietbanen en verder veel onderhoud plegen.

Sherman tankdozers op een van de vele schietbanen op de Lüneburgerheide in Duitsland

De Friedrichstrasse met checkpoint Charlie tijdens de bouw van de Berlijnse Muur. Op de achtergrond de Russische T55-tanks en op de voorgrond vier M48-tankdozers van het Amerikaanse leger. Daartussen de voorbereidingen voor de bouw van de muur.

Dat de dreiging van de Koude Oorlog voelbaar was, werd duidelijk toen de Cuba-crisis in oktober 1962 zijn hoogtepunt bereikte. Amerika legde een blokkade rond Cuba en Russische schepen, geladen met raketten, voeren richting Cuba. Een confrontatie leek ophanden. De in Duitsland gelegerde troepen werden die dagen in hoogste staat van paraatheid gebracht. Alle uitrustingsstukken gingen in de vrachtwagens en de tanks werden volgeladen met munitie en benzine. Alle eenheden verlieten de kazerne en namen hun posities in. Ook in Nederland werden voorbereidingen getroffen, zoals bij de IJssellinie, en op de militaire vliegvelden stonden de bommenwerpers stand-by, beladen met nucleaire wapens. Die nacht van de 28^e oktober werd in de tanks naar de boordradio geluisterd, terwijl die met warmgedraaide motoren op de uitvalswegen stonden, klaar om de eerste klap op te vangen. Groot was de opluchting toen de Russische schepen zich terugtrokken en niet doorvoeren naar Cuba. In de loop van november werd een akkoord bereikt. Nooit was de wereld zo dicht bij een catastrofe geweest.

Later, in 1963, werden de Nederlandse troepen in Seedorf gelegerd. Het 11^e geniebataljon werd definitief afgelost door het 41^e. Een ander deel, zoals de cavalerie, werd gelegerd in Hohne en Langemannshof.

Al voor het einde van de Koude Oorlog werden in 1989 ge-

Sherman tankdozers van het 11e Genie bataljon in actie tijdens het dichtschuiven van een tankgracht

deelden van de Nederlandse troepen teruggetrokken. Met het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991 kwam er ook een einde aan de Koude Oorlog. In 2006 werd de kazerne in Seedorf gesloten en teruggegeven aan de Duitsers.

Al eerder, in 1997, was de dienstplicht opgeschort en werd het Nederlandse leger een beroepsleger.

Zoals gezegd, heel veel Rhenense mannen zullen, net als ik, aan deze periode hun herinneringen hebben.

Bronnen:

Archief van de gemeente Rhenen

Diverse internetsites

Met dank aan :

MOB-complex Rhenen, Roel Schoenman en Bert Barf.

K.L.D., Sandra van Lochem (historisch geograaf)

Henk Deys

De twee hoofdrolspelers: Nikita Chroesjtsjov en John F. Kennedy

Charterverzameling, aanwezig in het Oud Archief van de Stad Rhenen

Ad J. de Jong

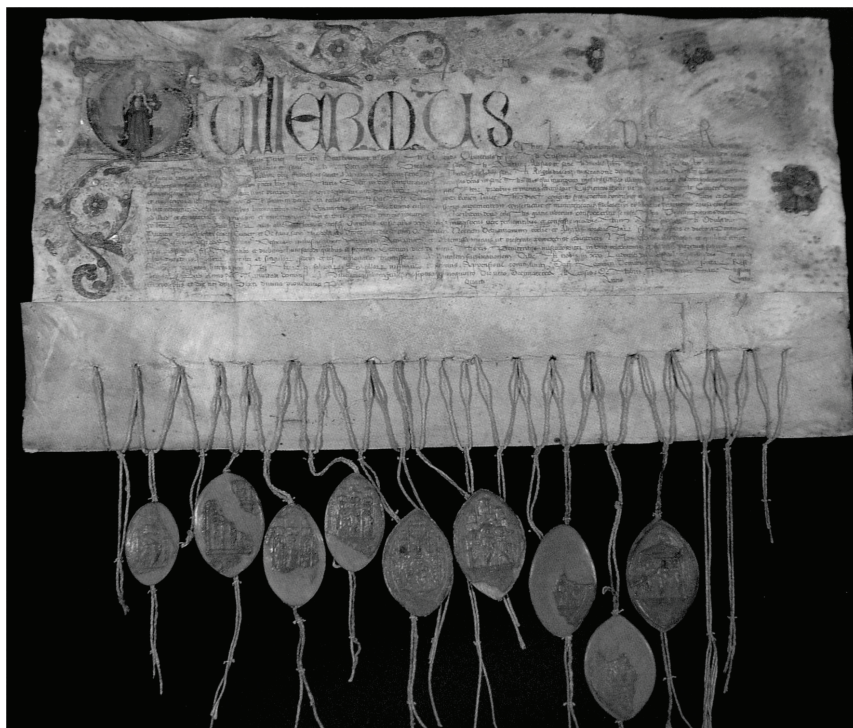

VOORGESCHIEDENIS

In het Oud Archief van de Stad Rhenen bevindt zich een schat aan oude charters (perkamenten oorkonden) met daaraan hangend vele zegels in lak en was.

Verreweg het fraaiste charter uit de oorspronkelijke verzameling is een aflaatbrief uit 1475, uitgevaardigd door 18 kardinalen te Rome op 13 oktober van dat jaar, met een afbeelding van de heilige Cunera als versiering van de hoofdletter C, waarmee de aflaatbrief begint.

Deze aflaatbrief wordt bewaard bij Het Utrechts Archief (HUA). Er bestaat echter nog een oudere aflaatbrief van 20
Aflaatbrief uit 1475

september 1451, Inv. No. 741a, Regestnummer 15. Deze bevindt zich mogelijk ook in Het Utrechts Archief.

Een handschriftkopye (in het Latijn) en een vertaling zijn te vinden in het boek van G.C. Haakman uit 1847, getiteld 'Rhenen en Omstreken'.

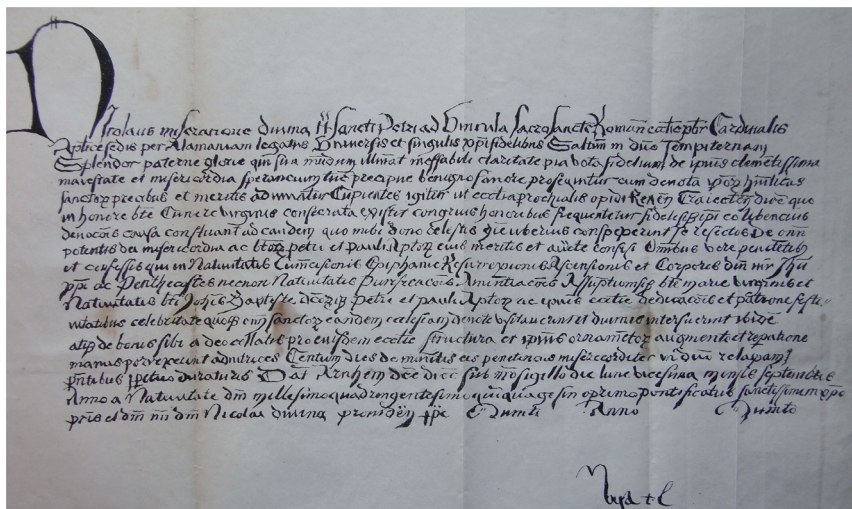
Er is nog wel een transcriptie en vertaling vanuit het Latijn van R. Jesse uit circa 1925 aanwezig.

In de herfst van 1400 was er in Rhenen een stadsbrand, veroorzaakt door Steven van Lienden die later door de bisschop gevangengenomen en ter dood gebracht werd. Bij deze brand was ook de oorspronkelijke stadsbrief uit de 13^e eeuw verloren gegaan. In 1403 werden door bisschop Frederik van Blankenheim stadsrecht en privilegiën opnieuw bevestigd; echter ook deze brief is verdwenen.

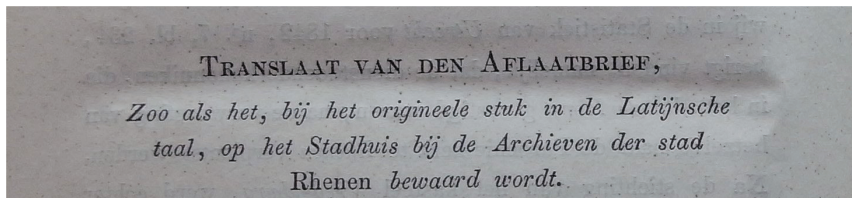
Oud-archivaris Dr. R. Jesse vond echter in het Rhenense archief een handschrift uit vermoedelijk 1536 met de tekst van deze stadsbrief. Deze tekst komt goed overeen met degene die voorkomt in het Diversorium van Frederik van Blankenheim, dat berust bij Het Utrechts Archief.

In 1903 (na 500 jaar dus) heeft ook Mr. R. Fruin Th. Azn de volledige tekst van de vernieuwde stadsbrief van 1403 gepubliceerd, maar vermoedelijk was de brief zelf toen ook al verdwenen en heeft ook hij de kopie van deze brief, zoals die voorkomt in het Diversorium, geraadpleegd.

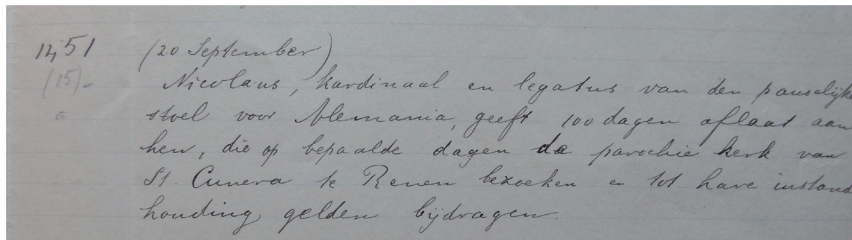
In museum Het Rondeel te Rhenen wordt een kopie tentoongesteld van een charter van Frederik van Blankenheim d.d. 12 april 1421, waarin hij zijn onenig-

Handschrift kopie (in Latijn) van de oudste aflatbrief uit 1451; samen met een vertaling te vinden in G.C. Haakman's 'Rhenen en Omstreken' van 1847

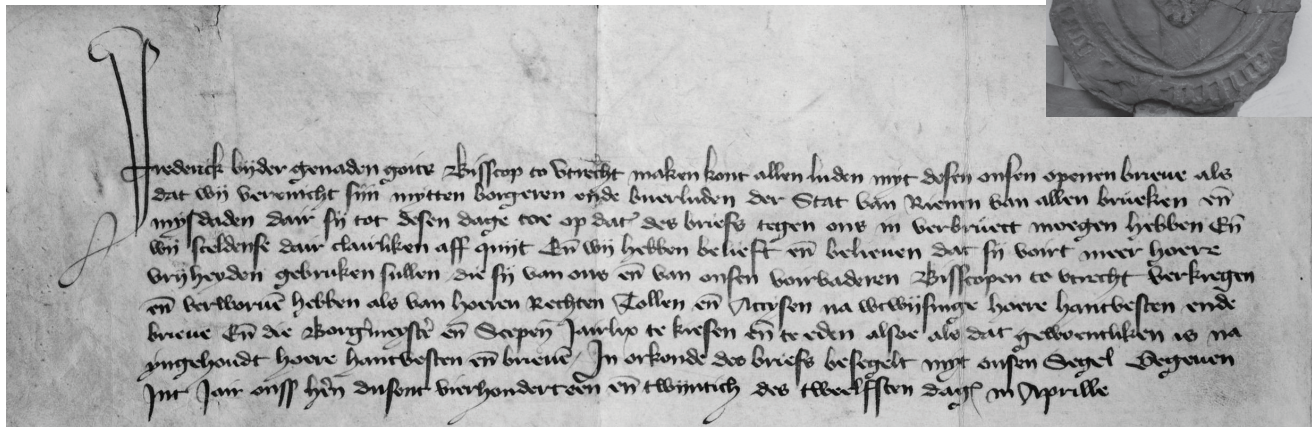

Vertaling vanuit het Latijn van de oudst bekende aflatbrief uit 1451 in Haakman's 'Rhenen en Omstreken'; zie onder een gedeelte van de handschrift vertaling van gemeente archivaris R. Jesse

heid met de stad Rhenen bijlegt en tevens de privileges bevestigt die door zijn voorgangers aan de stad waren gegeven. Deze stadsprivileges worden in 1425 nog eens door bisschop Zweder van Culemborg nader bevestigd. Beide charters bevinden zich nog in de charterverzameling van de Stad Rhenen en zijn door deze bisschoppen bezegeld.

Stadsbrief van Rhenen met zegel van bisschop Frederik van Blankenheim d.d. 12 april 1421

In 1996 publiceerden A.J. de Jong en C.L. van Otterlo hun boek 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen'. Daarbij werd gestreefd een zo goed mogelijk overzicht te geven van de heraldiek en de daaraan gekoppelde genealogische informatie met betrekking tot Rhenen.

Zij waren echter tot de conclusie gekomen, dat er alleen al over de Rhenense zegelheraldiek een apart boek geschreven zou kunnen worden en er werd een start gemaakt met een dergelijk zegelboek. Ook de titel stond het tweetal al voor ogen: 'Sigillae Rhenensis - Zegels in lak en was te Rhenen'.

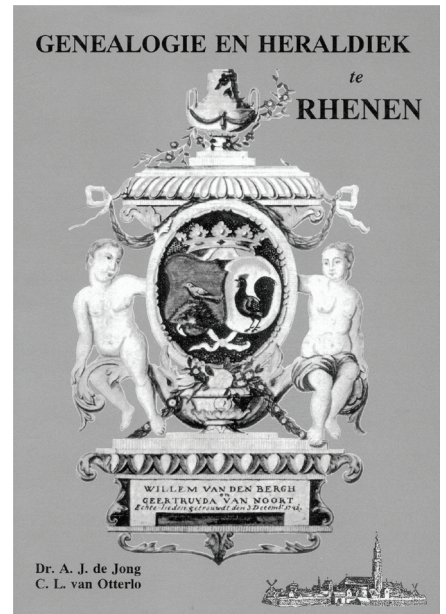
Het werd al gauw duidelijk dat dit een meerjarenproject zou gaan worden; inmiddels bleek dat er wat betreft de zegels zeer veel te vinden was in het Oud Archief van Rhenen, maar ook in andere archieven, zoals in het Rijksarchief te Utrecht, nu Het Utrechts Archief. Dit project zou vele jaren, zo niet tientallen jaren, noest archiefonderzoek gaan vergen.

Inmiddels was Charles van Otterlo op hoge leeftijd gekomen en kwam in 2002 te overlijden; hij had inmiddels al de nodige genealogische informatie aangeleverd rond de zegelaars zoals die waren geïdentificeerd.

Oude archiefstukken bevonden zich aanvankelijk te Rhenen in de kluis van het voormalige gemeentehuis aan de Herenstraat. Begin vorige eeuw had de

Ad de Jong, Charles van Otterlo en diens echtgenote Puck bij het gereedkomen in 1996 van het boek 'Genealogie en Heraldiek te Rhenen'

gemeente Rhenen een echte archivaris, namelijk R. Jesse, medeoprichter van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken in 1907. Hij was daarvan de eerste voorzitter en was begonnen met het maken regesten van de charters die hij in het Oud Archief van de Stad Rhenen aantrof.

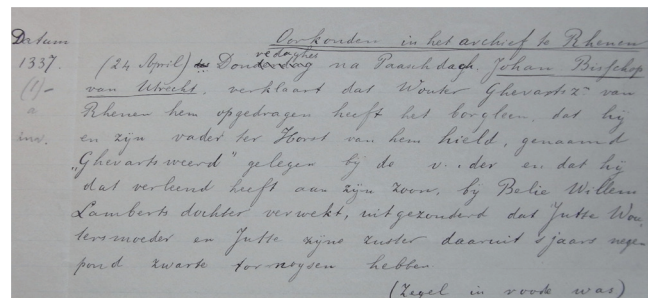
Roelof Jesse (1858-1939) studeerde letteren aan de universiteit van Leiden, waar hij in 1893 promoveerde. In 1894 werd hij benoemd tot conservator aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. In 1907 werd hem eervol ontslag verleend, waarna hij en zijn vrouw zich in Rhenen aan de Herenstraat vestigden. Hij huwde in 1900 te Rhenen Huiberdina Roelofina Johanna Moinat. Het huwelijk bleef kinderloos. Zijn vrouw overleed op 13 december 1932; hijzelf stierf op 27 januari 1939.

De regesten hierboven zijn opgenomen in een inventaris van het Rhenense Archief, die in 1927 in drukvorm verscheen. Later kwamen er vele aanvullingen op deze eerste inventaris. Dit gaf de nodige problemen met de inventarisnummering en ook met die van de regesten.

In 1915 publiceerde archivaris Jesse in drukvorm een 'Oude Inventaris der Bezittingen van het Gasthuis te Rhenen'. Hij had in het gemeentearchief van Rhenen een handschrift gevonden dat begint met:

'Inventaris van alle rentebrieven, huyrcedullen, contracten ende alle andere scrijften ende munimenten, het Gasthuijs binnen Rhenen aengaende, bij Henrick van Amerongen ende Adriaen Diercxen als Gasthuijsmeesters in den jaere XVI^c ende ses doen inventariseren ende in Archivis der stede Rhenen gebrocht ende geleverd.'

Helaas zijn de bezegelde charters en brieven die hierin beschreven worden grotendeels niet bewaard gebleven.

Voorbeelden van manuscriptregesten gemaakt door R. Jesse

Roelof Jesse en echtgenote Huiberdina (Dien) Jesse Moinat (foto mv. A.A. Jesse te Amstelveen)

Jesse voegde naast enige voetnoten hieraan tevens een lijst van Gasthuismeesters toe op basis van wat hij tegengekomen was bij bestudering van archiefstukken. De lijst bestrijkt de periode 1547–1915.

Voorts maakte hij van een aantal charters tevens transcripties. Deze handschriften worden bewaard bij de originele charters.

In latere tijd echter was er geen aparte archivaris meer te Rhenen en werd er een gemeenteambtenaar aangewezen om toezicht te houden op archiefzaken naast andere taken. Wilde men onderzoek doen in het Oud Archief dan bracht de gemeenteambtenaar de bezoeker naar de kluis, reikte de gezochte stukken aan en liet de bezoeker verder alleen.

Ook gezien de kwetsbaarheid van sommige stukken was dit een onwenselijke situatie, zeker toen er een groeiende interesse voor genealogisch onderzoek was. Maar daarvoor een echte fulltimearchivaris aan te trekken was niet mogelijk.

Henk Deys, toen nog voorzitter van de Historische Vereniging, was een regelmatige bezoeker van het Oud Archief ten einde informatie te verzamelen voor de vele historische publicaties van zijn hand, die zouden volgen in het tijdschrift *Oud Rhenen*, en boeken over de geschiedenis van Rhenen.

Omdat er geen goed toezicht was op de raadpleging van de vaak kostbare en kwetsbare archiefstukken, dreigde men zelfs geen bezoekers meer toe te laten zonder permanent toezicht.

Henk Deys was inmiddels met pensioen gegaan en bood aan als onbezoldigd archivaris te gaan functioneren, immers hij zat toch al vaak in het archief. Dus kwam men tot een regeling waarbij allereerst een afspraak met hem gemaakt moest worden om stukken uit het Oud Archief te mogen raadplegen. Hoewel er natuurlijk ook rekening gehouden moest worden met zijn persoonlijke agenda, liep dit over het algemeen goed en tot tevredenheid van de bezoekers.

Uiteindelijk is het Oud Archief van Rhenen ondergebracht bij het Regionaal Historisch Centrum Zuid-Oost Utrecht (RHCZOU) te Wijk bij Duurstede, waar zich al de rechterlijke en notariële archieven van Rhenen bevonden.

DIGITALISERING

Er is een belangrijke ontwikkeling gaande ten aanzien van het digitaal opslaan en goed zoekbaar maken van gegevens. Word processing gebeurde op zijn best tot midden 90-er jaren met Word Perfect. Henk Deys echter was al begon-

nen zijn gegevens systematisch op te slaan in een database Cardbox, de voorloper van Access en Excel van Microsoft.

Ad de Jong en Henk Deys besloten tot een samenwerking met betrekking tot het opslaan van gegevens omtrent de zegels zoals die te vinden waren bij de charters, aanwezig in het Oud Archief van Rhenen.

Deze charters zaten weliswaar her en der verspreid, maar werden toch voor een groot deel bij elkaar bewaard. Hiervan was in 1927 een chronologische regestenlijst gemaakt, die in de loop der tijd steeds verder werd aangevuld met subnummers.

Zowel de regist- als de inventarisnummering van de charters werd daardoor zeer complex. Toch probeerde Henk Deys hier een zekere ordening en doorzoekbaarheid via Cardbox in aan te brengen. Samen met Ad de Jong maakte hij een eerste beschrijving van de zegels zoals die aan de charters hingen. Hierbij werden namen van zegelaars en een summierse zegelbeschrijving weergegeven. Deze beschrijving werd later op de website van Oud Rhenen gezet.

In 1998 werd een begin gemaakt met het scannen van de charters in de verzameling van het Oud Archief van Rhenen.

Ad de Jong en Henk Deys in oktober 2008 in de kluis van het nieuwe gemeentehuis van Rhenen (foto Cord Otting in dagblad De Gelderlander/De Vallei)

Dit gebeurde door professionals van het Rijksarchief te Utrecht.

De charters zaten meestal met hun complexe inventarisnummers opgevouwen in enveloppen en werden uitgevlakt; de zegels werden waar mogelijk gerestaureerd.

Voor het scannen werden de charters plat uitgevouwen op kaarten gelegd en naderhand van plastic noppen voorzien ter bescherming van de zegels. De charters werden op elkaar gestapeld en in drie nieuwe houten ladekasten bewaard (25 lades totaal). De oorspronkelijke regestenlijst uit 1927, met

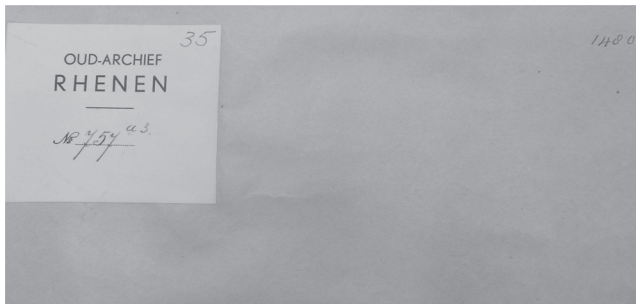
latere aanvullingen, was inmiddels gedigitaliseerd en de nummering was wat eenvoudiger gemaakt.

De scans van de charters kregen een inventarisnummering die parallel liep aan de nummering van de regesten. De scans worden op 5 CD's bewaard bij de charters in de ladekasten.

Op iedere kaart waarop de charters zijn aangebracht bevindt zich een etiket met daarop het regestnummer en het inventarisnummer van de scan.

De charters waren op grootte geselecteerd en het formaat van de lades was daarop aangepast. Een prima manier om de charters te gaan bewaren, maar hierdoor raakte alles door elkaar en zat er behalve naar grootte geen verdere logica meer in de opberging van de charters. Deze waren hierdoor niet meer raadpleegbaar geworden.

Dit was een doorn in het oog van Henk Deys, die de charters niet meer op kon halen uit het depot voor geïnteres-

Voorbeeld van een envelop waarin charters voorheen opgevouwen werden bewaard met hierop het oude inventarisnummer (35 is het regestnummer)

seerden. Dus maakte hij in Cardbox een overzicht van de inhoud van de 25 lades. In elke lade bevinden zich gemiddeld circa 10 charters.

Voorts viel het Oud Archief van de stad Rhenen inmiddels onder verantwoordelijkheid van de regionale archivaris in Wijk bij Duurstede en waren zowel de regestenlijst van de charters als de inventarislijst van het Oud Archief gedigitaliseerd (in Word) en op tekst doorzoekbaar.

Henk Deys maakte voor de regestenlijst voorts een eerste aanzet voor een concordantie met betrekking tot charterscan-nummering en de oude inventaris-

Een blik in de studiezaal van het Regionaal Historisch Centrum Zuid Oost Utrecht te Wijk bij Duurstede op een zaterdagmorgen in januari 2013 (foto Winfried Leeman)

nummering (wederom in Cardbox).

Voordat de charters voor scannen en restauratie naar Utrecht gingen, werden er door Deys en De Jong foto's en een eerste inventarisatie gemaakt van de zegelaars, zodat Ad de Jong in ieder geval verder kon met zijn zegelonderzoek.

Per charter werden de zegelaars en de wapensymbolen op de zegels beschreven en in Cardbox gezet. Dit eerste zegelbestand werd uiteindelijk op de website van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken gezet, zodat ook andere geïnteresseerden hier gebruik van konden maken.

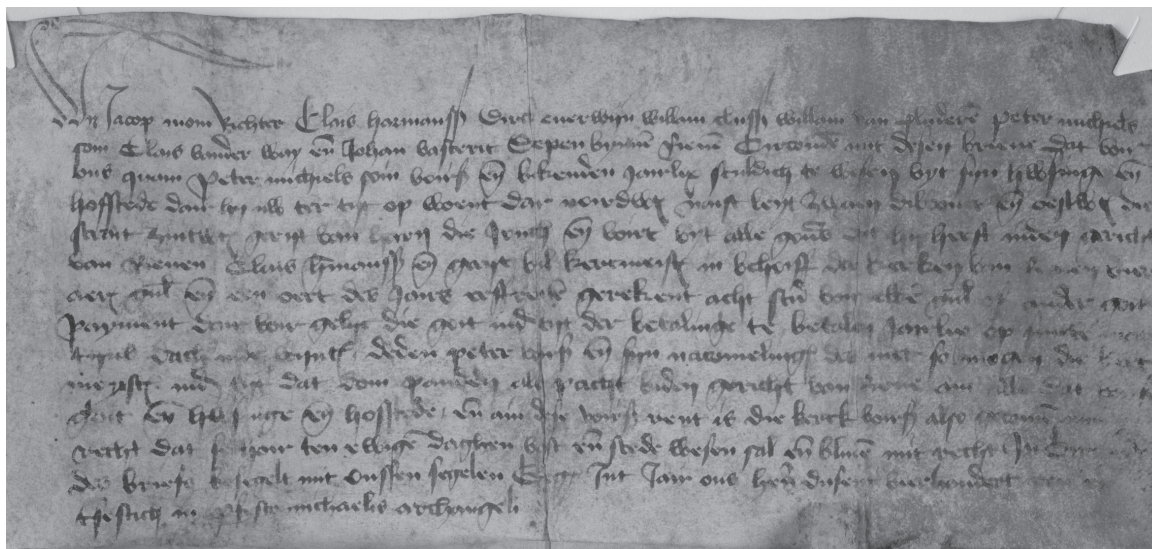
In Wijk bij Duurstede was er een Regionaal Historisch Centrum Zuid Oost Utrecht (RHCZOU) ontstaan onder leiding van archivaris Drs. M.A. (Ria) van der Eerden-Vonk. Geleidelijk aan werden de oude archieven van een aantal gemeentes in zuidoost Utrecht hiernaartoe overgebracht. Om dit alles te kunnen huisvesten en te raadplegen werden er een nieuwe studiezaal en groot depot gebouwd. Uiteindelijk zijn ook de archiefstukken, inclusief de charters van het Oud Archief van Rhenen, hiernaartoe overgebracht en deze zijn daar dagelijks (9–17 uur), ook op zaterdagmorgen (8.30–12.30 uur), te raadplegen.

In 2009 treedt Henk Deys af als voorzitter van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken (HVOR) en treedt ook terug als 'onbezoldigd archivaris' van het Oud Archief van de Stad Rhenen.

Vele jaren heeft hij bezoekers van dit archief kunnen helpen bij hun historisch of genealogisch onderzoek; hij is nu erevoorzitter van de vereniging

Inmiddels had de historische vereniging in Rhenen een nieuwe website gekregen en was er tevens een beeldbank gekomen. Echter met de komst van deze nieuwe website werd er een aantal downloadbare bestanden op basis van Cardbox van deze website afgehaald omdat deze bestanden hier niet door konden worden ondersteund.

De bedoeling is nu om alle Cardboxbestanden van Henk Deys met betrekking tot de geschiedenis van Rhenen in

Charter Reg./Scan Inv.No. 19, Inv No. 757a, d.d. 28 september 1461

Excelbestanden om te zetten, waarmee door Piet Hovestad al een begin is gemaakt. Deze komen dan via de nieuwe website (weer) ter beschikking.

Er is echter voorrang gegeven aan het operationeel krijgen van de beeldbank.

Piet Hovestad en Ad de Jong hebben al wel een Excelbestand gemaakt van de lade-inhoud van de Rhenense charters, zodat de charters in principe nu in de studiezaal in Wijk bij Duurstede kunnen worden geraadpleegd.

Voorts zijn opnieuw digitale foto's gemaakt van de zegels in de Rhenense charterverzameling. De bedoeling is om deze foto's met zegelbeschrijving samen met de in Utrecht gemaakte scherpe scans van de charters op de websites van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen (HVOR) en van het Regionaal Historisch Centrum Zuid Oost Utrecht (RHC ZOU) te gaan zetten. Hiermee hoeven de charters zelf niet meer tevoorschijn gehaald te worden anders dan voor speciale studies en scherpe foto's voor publicaties.

Daarnaast is er in het Oud Archief van Rhenen nog een

aantal losse charters, die nog opgevouwen zitten in mappen. Deze zijn nog niet uitgevlakt en gerestaureerd, maar er zijn door Ad de Jong al wel regesten van gemaakt die voorlopig in de regestenlijst zouden kunnen worden opgenomen met een supplementnummering S1, S2 en S3. Voorts heeft hij de regesten aangevuld met namen van personen en ontbrekende regesten gemaakt van charters in de charterverzameling. Dit

De stoffige zegels van Willam Claesz, Willam van Pluderen, Peter Michielsoin, Clais van der Way en Johan Vasteric, schepenen van Rhenen in 1461. Ze worden nu nog in een envelop (Supplement 2) bewaard, maar zouden weer aan het oorspronkelijke charter d.d. 28-9-1461 (zie onder) kunnen worden bevestigd

maakt de regesten nu een interessantere bron voor genealogisch en historisch onderzoek te Rhenen.

In Supplement 3 bevindt zich in enveloppen nog een tiental losse zegels en zegelfragmenten. Deze zegels zijn nu gedetermineerd en vastgesteld is bij welke charters ze horen. Deze

Henk Deys maart 2009

(foto Cord Otting in dagblad De Gelderlander/De Vallei)

'Monniken' Ad de Jong en Henk Deys tijdens een allegorische optocht te Rhenen

charters zouden nu kunnen worden gerestaureerd.

Omdat niet iedereen het lezen van oude handschriften beheerst, ligt het in de bedoeling ook van de charters transcripties te maken die op genoemde websites beschikbaar kunnen komen. Hiermee is weliswaar een begin gemaakt, maar dit vergt nog wel enkele jaren.

Vele Rhenense charters met fraaie zegels zijn voorts te vinden in archieven zoals van de Ridderlijke Duitse Orde, Utrechtse Kapittels, het Kartuizer klooster Nieuwlicht, het Agnieten Convent, alle te Utrecht en familiearchieven her en der verspreid, zoals het archief van Mathenesse bij de Hoge Raad van Adel in Den Haag.

De Rhenense charters, aanwezig in het archief van de Ridderlijke Duitse Orde, zijn samen met afbeeldingen van zegels nu digitaal raadpleegbaar via diens website.

Dan hebben we het nog niet gehad over het archief van de Hoge Heerlijkheid De Marsch. De Marsch viel tot einde 18^e eeuw onder Rhenen, dat wil zeggen er was sprake van 'tweeherigheid'; er waren twee richters namens het Sticht en Gelre, een 'sprekende' en een 'zwijgende'. De schout van Rhenen was tevens 'sprekende' richter van De Marsch.

In dit archief bevinden zich vele niet geopende testaminten en charters met betrekking tot Rhenen met zegels van Rhenenaren.

Kortom, nog heel veel te doen met betrekking tot Rhenense zegelheraldiek. Al met al een waar 'monnikenwerk'!

BRONNEN

- Charterverzameling van het Oud Archief van de stad Rhenen. Deze bevindt zich sinds 2009 in het depot van het Regionaal Historisch Centrum Zuid Oost Utrecht te Wijk bij Duurstede
- G.C. Haakman, *Rhenen en Omstreken* (Amersfoort 1847)
- W.H. Strous, *Roelof Jesse, 1858 Zaltbommel – 1939 Rhenen*, Oud Rhenen, januari 2003, No. 1, p. 7
- Oud Archief Rhenen, RHCZOU Wijk bij Duurstede, Toegang 153, Inv. No. 447, *Aantekeningen gemaakt door de vroegere gemeente archivaris Dr. R. Jesse betreffende de geschiedenis van de stad Rhenen*
- A.J. de Jong en Ph. J. van Dael, *De 'nieuwe' stadsbrief van Rhenen uit 1403*, Oud Rhenen, september 2003, No. 3, 2003, p. 45 e.v.
- A.J. de Jong en C. L. van Otterlo, *Genealogie en Heraldiek te Rhenen* (Zeist Voorthuizen 1996)
- A.J. de Jong, *In Memoriam C.L. van Otterlo*, Oud Rhenen, september 2002, No. 3, p 30.

Lijsters in Rhenen

Hens Dekker

Met het woord 'lijster' denkt vrijwel iedereen in Rhenen aan de zangvogel, maar er zijn hier ook vele inwoners met die naam geboren. Meerdere personen met de achternaam Lijster hebben in voorgaande eeuwen belangrijke functies vervuld. Eén van hen genoot in zijn tijd zelfs meer dan landelijke bekendheid, maar de Lijsters lijken al lange tijd geleden uit Rhenen gevlogen te zijn; sinds 1833 is de naam niet meer onder de inwoners voorgekomen.

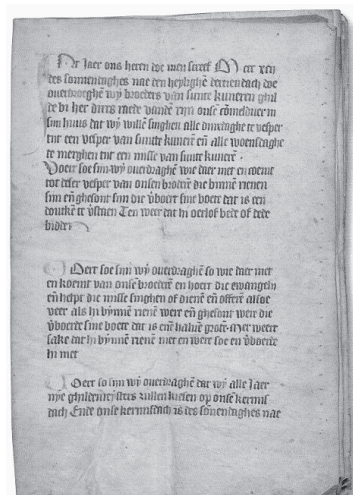
LIJSTERS BETROKKEN BIJ DE OPRICHTING VAN HET CUNERAGILDE

Om de cultuurhistorie van Rhenen beter onder de aandacht van inwoners en bezoekers te brengen, is in het jaar 2000 het Cuneragilde opgericht. Nu vijf jaar geleden is het een zelfstandige stichting geworden. De naam is gebaseerd op een al in 1392 gesticht 'Sunte Kunerenghilde', bestaande uit zesendertig broeders (dus mannen) en twaalf zusters (vrouwen). Men kwam in het huis van de toenmalige commandeur van de Duitse Orde, Dirck van den Rijn, bijeen. Leden met de naam Lijster vormden een opvallend groot aandeel onder hen: zes van het mannelijke en vijf van het

833 hebben er zeker tien aan de raad deelgenomen. Henrick Lijster is in de jaren 1571/72 en 1576/77 burgemeester van Rhenen en kapelaan van het Agnietenkerkje geweest. Verder vervulde Lijsters functies als secretaris, deurwaarder, algemeen aanklager, gasthuismeester, richter (schout), priester en kerkmeester. Ze beschikten over diverse leengoederen zoals in 1541 Wilhem Lijster die 'dat huse ende hofstede, geheiten Hamersteyn, gelegen bi den huse ter Horst' beleende. De laatstgevonden Lijster in Rhenen, met de voornaam Arnoldus, is vermeld in een rouwadvertentie uit 1833. Hij was toen ook raadsman en tevens organist in een protestante kerk, zeer waarschijnlijk de Cunerakerk, waar hij dichtbij woonde en waar hij ook, blijkens betalingen aan hem, een binding mee had. Zo leverde hij aan de kerk spijkers voor het leien dak en touw, mogelijk voor het luiden der klokken.

Zijn vrouw, die in 1856 is overleden, heette Anna Angenita van Noort. Ze woonden in een huis op de zuidkant van de Markt, nummer 137; dat is op de hoek van de Rijnstraat. In huis waren in 1830 ook de dienstmeid, de 16-jarige Elisabeth van Beek uit Amerongen, en een dochter van de zuster van de vrouw van Arnoldus, met de naam Hendrikje Willemina Nab uit Wamel. Arnoldus had veel bezittingen in Rhenen-

Arnoldus Lijster woonde in het huis rechts op de zuidkant van de Markt, hoek Rijnstraat. Hij bezat onder andere ook twee aangrenzende huizen in die straat.

De stichtingsakte van het Sunte Kunerenghilde uit 1392. Collectie museum Het Rondeel.

vrouwelijke geslacht. Merkwaardig is dat bij de vrouwen twee overledenen worden vermeld, namelijk Bertrut Ghijsberts Lijsters wijf en Korstine Tijman Lijsters wijf. Indertijd was de doelstelling van religieuze aard. Elke dinsdag werd gezamenlijk de vesper gezongen en elke woensdagochtend hield men een misse –plechtige bijeenkomst- van Sunte Kuneren. De stichtingsakte is een van de oudste documenten van Rhenen en wordt bewaard in museum Het Rondeel.

LIJSTERS BEKLEEDDEN GEWICHTIGE FUNCTIES IN RHENEN

In de periode 1408 tot 1772 hebben er minstens zes Lijsters meerdere jaren als schepen -bestuurder - in het zelfstandige Rhenen gefunctioneerd en van 1408 tot

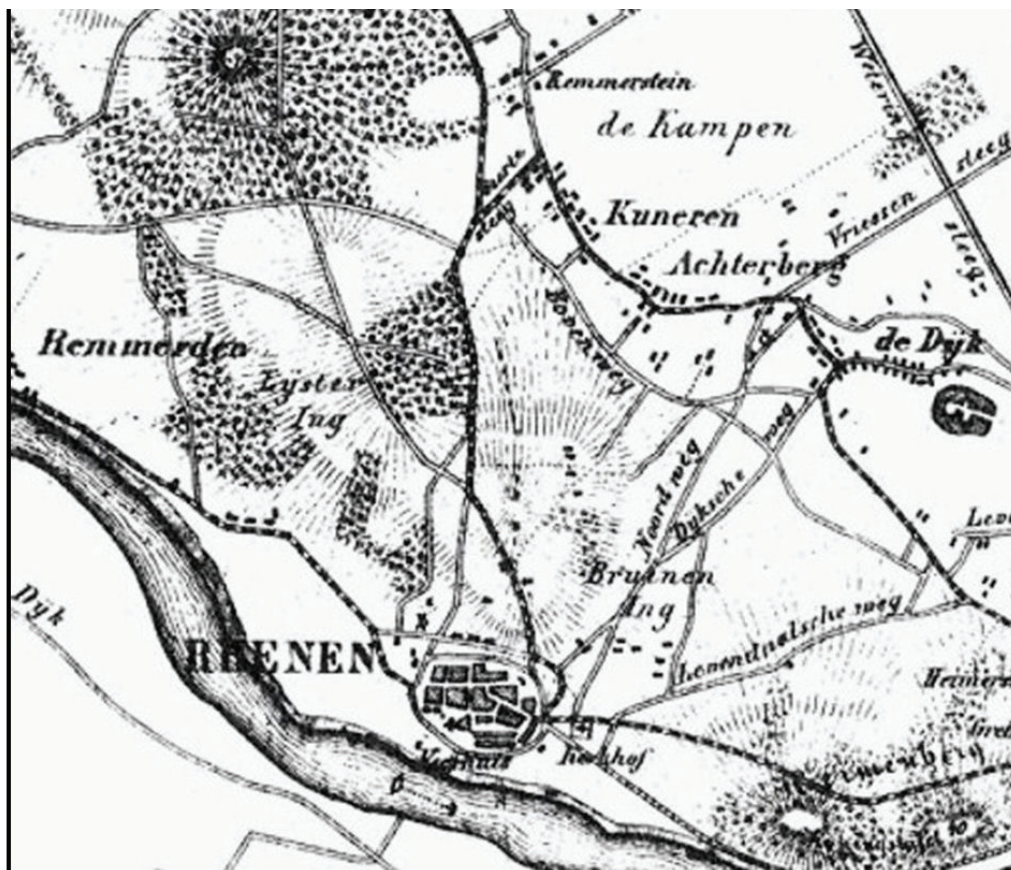
** Mijn geliefde Echtgenoot, **ARNOLDUS LIJSTER**, Organist bij de Gereformeerde Gemeente, en Lid van den Raad dezer Stad, is heden in den ouderdom van ruim zeven-en-veertig jaren overleden.
RHENEN, A. A. VAN NOORT,
den 12^{den} September 1833. Wed. *A. Lijster*.

** Heden overleed mijne waarde Tante, Mejufvrouw **ANNA ANGENITA VAN NOORT**, Wed. van den Heer *Arnoldus Lijster*, in den ouderdom van ruim 76 jaren.
RHENEN, R. VAN VOORTHUISEN.
9 Januarij 1856.
Vrienden en Bekenden gelieven deze algemeene als bijzondere kennisgeving aantemen.

De laatste in Rhenen wonende Lijster had de voornaam Arnoldus. Hierbij de overlijdensadvertenties van hem en zijn vrouw, zoals verschenen in de Opregte Haarlemsche Courant.

stad en overal in het gebied eromheen: zes woonhuizen, tuinen, bouwlanden, schuren, bossen, heide en een schaapskooi. Hij stond qua vermogen in 1830 in Rhenen als zestiende genoteerd. Geen wonder dat hij ook 'rentenier' achter zijn naam had staan. De Lijster Eng of Ing is een hoog gelegen landstreek ten noordwesten van Rhenen, die de naam aan het geslacht te danken heeft. De Lijsterberg en de bosweg Lijsterengweg herinneren ook aan de familie, waarvan het laatste lid als inwoner van Rhenen nu honderdachtig jaar geleden is overleden.

Op deze afbeelding, deel van een kaart uit 1868 van Jacob Kuiper, is de Lijster Ing aangegeven. Een Ing of Eng is een vaak hoger gelegen bouwland.

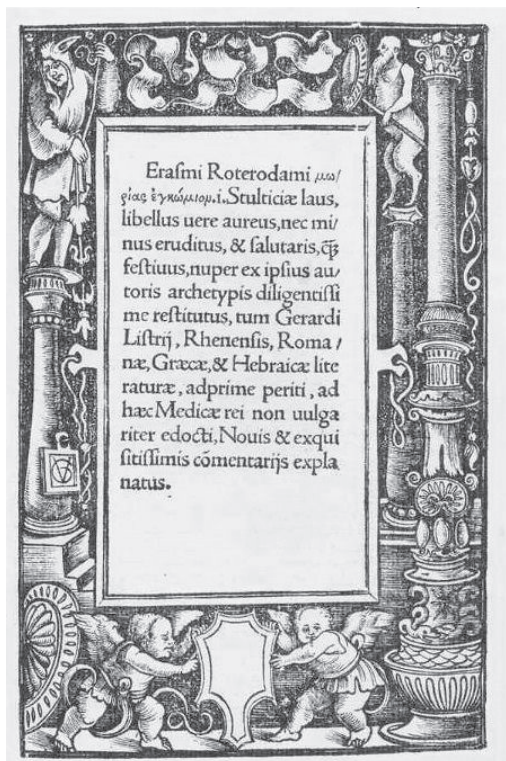

DE VERMAARDE GERARD LIJSTER

De in de historie bekendste persoon met de naam Lijster heeft als voornaam Gerard, maar hij wordt ook vermeld met de naam Gerardus Listrius. Hij genoot bekendheid als taalkundige en minder als geneesheer, hoewel hij daarvoor was opgeleid. Hij is in Rhenen geboren, maar de juiste datum is niet bekend. Zijn levensjaren liggen tussen ongeveer 1485 en 1528 gezien zijn scholing, publicaties en het feit dat zijn weduwe in 1529 hertrouwde. Hij bezocht de Latijnse School voor voortgezet onderwijs in Deventer. Deze was in de Middeleeuwen ontstaan als kapittelschool bij de St. Lebuïnuskerk, genoemd naar een Angelsaksische missionaris uit de 8^e eeuw, die door de bisschop van Utrecht gevraagd was de Saksen te kerstenen. De school, die ook de naam van de bekeerder kreeg, leidde vooral jongeren op ter voorbereiding van religieuze studies en kerkelijke ambten. Er werd aan zonen van gegoede burgers les in Latijns lezen en schrijven gegeven. Daarna ging Lijster naar de universiteit van Leuven, waar hij opgeleid werd in welsprekendheid door onder anderen Johannes Paludanus, een vriend van Erasmus. Daar werd hij op 27 februari 1506 officieel ingeschreven. Hij was het studeren zeker nog niet beu. Hij ging naar Keulen, waar hij les kreeg van de filosofisch en medisch specialist Jean Caesarius en vervolgens naar Pavia, waar hij in 1514 afstudeerde als doctor in de medicijnen. De laatste stap in zijn imposante

studieperiode was Basel, waar hij kennis maakte met Erasmus en de Duitse humanist Beatus Rhenanus. Hij verrichtte daar bij de beroemde drukker en uitgever Johann Froben correctiewerkzaamheden. De bij deze drukker verschenen uitgave van de *Moria*, de godin van de zothed, bevat een door Lijster geleverd commentaar op 'De Lof der Zothed' van Erasmus. Zijn boek is verrijkt met illustraties van Hans Holbein.

Er wordt echter door sommigen beweerd dat deze deels door Erasmus zelf geschreven zou zijn. Hij verrichtte ook een bijdrage aan de vertaling van verscheidene werken van de Griekse filosoof Plutarchus. In 1516 verkreeg de zich tot

Het door de in Rhenen geboren Gerard Lijster geschreven commentaar op het boek 'De Lof der Zotheid' van Erasmus.

humanist ontwikkelde Lijster het rectoraat van de Latijnse School in Zwolle, waar hij onderwijs gaf in Latijn, Grieks en Hebreeuws. Hij ging wonen in het fraterhuis, een kloostergebouw waar ene frater Johannes Koechman de leiding had. Hij bleef contact houden met Erasmus met wie hij correspondeerde. Zo stuurde hij hem in het eerste jaar van zijn

Hans Holbein verrijkte het boek met zijn illustraties.

terugkeer naar Nederland een Grieks manuscript van het Nieuwe Testament, dat afkomstig was van het klooster op de Agnietenberg in Zwolle. In 1517 raakte Lijster verwickeld in een spraakmakende gebeurtenis. Een voormalige medewerker, de humanist Johannes Murmellius, was plotseling overleden. Lijster werd ervan beschuldigd hem vergiftigd te hebben omdat hij het ambt ambieerde dat deze M. slechts kort had bekleed, namelijk rector van de hiervoor vermelde school in Deventer. Inderdaad is Lijster er toen rector geworden, dus heeft de schoolraad kennelijk aan het gerucht geen geloof gehecht. Hij bevorderde daar niet alleen als docent en auteur de 'bonare litterae', de goede literatuur van de Renaissance, maar trad ook op als adviseur van de Zwolse drukker Simon Corver, een van de eersten die boeken over de Reformatie drukte. Deze produceerde ook boeken van Erasmus en Lijster zelf. In circa 1519 trouwde hij met Justina (Stijntje) en in die tijd kwam hij steeds meer onder invloed van Luther met wie hij per brief ook contact zocht. Corver publiceerde in 1520/21 een aantal Latijnse werken van Luther. Met Lijsters reformatorische activiteiten haalde hij zich wel de vijandschap van de lokale Dominicanen op de hals. Hij werd een volgeling van Erasmus en maakte een editie van diens 'Enchiridion militis Christiani' die hij van verklarende aantekeningen voorzag. Hij verdedigde zich tegenover de kloosterorde, waarvan de kerkheren hem vanaf de kansel aanvielen, in een open brief met standpunten die typisch Luthers waren. Diens opvattingen over christelijke vrijheid alsmede zijn verwerping van de mis als herhaling van het offer van Christus, zijn hierin aantoonbaar aanwezig. Van Lijster is een aantal werken bekend die in de eerste helft van de 16^e eeuw zijn uitgegeven, waaronder een lofrede op het bisdom Utrecht in Latijnse verzen en opgedragen aan Philips van Bourgondië. Hij vertrok in 1522 naar Amersfoort; vermoedelijk vanwege zijn conflict met de Dominicanen. Hij werd daar rector van de Latijnse School. Dat is het enige wat daarna nog met zekerheid bekend is. Zijn sterftejaar is onbekend. Volgens sommige historici is hij nog in Antwerpen en Basel verbleven en vermoedelijk zou hij in het buitenland overleden zijn. Daarvan ontbreken echter duidelijk sporen.

Bronnen

- Deys, H.P.: 'Oud-Utrecht', 1984 blz. 175-177
- Maris, A.J. : 'Oud-Utrecht', 1985 blz. 27-28
- Kadaster van Rhenen uit 1832, H.P. Deys e.a
- Tientallen sites op Internet

De poldermolen in de Marsch

Henk van den Hoofdakker

Mensen van deze kant van de Rijn vinden een poldermolen wel mooi en hebben ook graag dat zo'n molen als curiositeit blijft bestaan, maar ja, ze maken een foto en stappen met een nostalgische glimlach rond de lippen weer op de fiets.

Betuwnaars, polderbewoners of in elk geval bewoners van het lage land, zien zo'n molen toch heel anders. Ze zijn blij en tevreden als hij draait. Ze zijn er trots op als ze nog een molenaar in hun familie hebben en zij vinden het iets extra's hebben als je met een molenaar bevriend bent.

Toch geldt dat laatste ook wel een beetje voor ons Rhenenaren. Weliswaar wonen de meesten van ons hoger

De molen in de jaren '40-'45. De bezetter heeft opgedragen het weidegebied om te zetten in een tarweakker i.v.m. de voedselschaarste. Na de oorlog is het weer weidegebied geworden.

en kijken vanaf stuw en heuvelrug neer op dat lage land en dus op die molen in plaats van ernaar, maar in de late middeleeuwen was de Marsch nog Rhenens grondgebied. De Rijn is in de loop der eeuwen langs verschillende waterwegen langs Rhenen getrokken. Soms vlak onder de Cunerakerk en soms, zoals nu, een stukje naar het zuiden. Maar nog steeds stroomt de Oude Rijn een paar honderd meter zuidelijker. Voordat

De molenaar bij zijn molen

de rivier zijn oevers weer eens naar het noorden verlegde was Rhenen voor een groot deel polder! (zie: Geschiedenis van Rhenen, pag.46 e.v., Theo Spek, Veranderingen in de Rijnloop).

Maar de echte, geboren en getogen Betuwnaar voelt aan de grond waar hij over loopt en fietst dat het er steviger uitziet dan het is. Na een flinke bui regen ziet je auto er niet meer uit en

iedereen weet altijd, ook al maak je hem midden in de nacht wakker, waar zijn laarzen staan.

Er staan in dat gebied, het gebied dus van onze collega-vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken, nog heel wat water- en poldermolens.

Die in de Marspolder bij Lienden hoorde destijds tot het Polderdistrict Mars, Lede en Oudewaard.

Dat gebied, zo tussen Kesteren en Ingen, is altijd erg gevoelig geweest voor hemel- en kwelwater. De afvoer was een probleem, zeker als het water van de Rijn erg hoog was. Dat gaf het polderbestuur in 1758 aanleiding om te besluiten tot de bouw van een achtkantige watermolen, groot genoeg om de polder redelijk droog te houden. Een houten molen, die het ruim een eeuw heeft volgehouden en toen toe was aan een grondige restauratie. Na veel aarzeling gingen de Heeren over tot herstel. En dit laatste op aandrang van de boeren in de polder. De Heeren dachten dat de hoge kosten niet evenredig waren aan het nut. Immers, het water verdween op den duur vanzelf ook wel, als je maar geduld had.

De boeren die dagelijks op de zware klei hun brood verdienen zagen met argumenten kans hun belangen veilig te stellen en het molenhout werd hersteld en vervangen. Maar op 2 juli 1884 brandde de molen bij een onweersbui tot de grond toe af.

D. van der Tas, een erkend molenbouwer uit Charlois bij Rotterdam bouwde toen, in 1885, voor bijna zeventienduizend gulden de huidige prachtige ronde stenen grondzeiler met een vlucht van ruim 26 meter!

Het polderwater werd uitgemalen op het benedeneind van de Rijnstrang die via de Oudewaardsesluis op de Rijn loosde. Dat verliep allemaal uit de kunst en pas in 1956 werd de molen gerestaureerd in het kader van de 'Wet bescherming watersstaatswerken in oorlogstijd'.

Maar de echte molendagen waren geteld. De ruilverkaveling van de zestiger jaren van de vorige eeuw bracht mechanisering en automatisering met zich mee en dan heb je de wind niet meer nodig.

De molen 'de Marsch' kon dus weg.

Maar ja, een molen die ruim twee eeuwen lang gezorgd heeft voor veiligheid en droge voeten en die als een man in de polder staat, niet omver te krijgen door water of wind, die gaat een plaats innemen in de samenleving. Die hoort erbij. Die kan niet weg.

Zo kon het gebeuren dat 'de Marsch' gewoon doorging waar hij gebleven was. Malen. Water oppakken en ergens anders weer neergooien, waar het geen kwaad kan. En als er soms mensen van hoger land komen om te zeggen dat het een leuk gezicht is in het landschap, maar dat het natuurlijk puur voor de toeristen is dat hij nog werkt, dan kijkt een

Liendenaar zo iemand meewarig aan en antwoordt dat het nut van de molen buiten elke kijf staat:

“Het water in de hele polder is zo mooi en zo helder omdat de molen het ververst. Is dat duidelijk?”

En mocht het water zo nu en dan niet zo helder zijn, dan ligt dat aan van alles, maar niet aan de molen. En dat laatste is zeker waar.

Als iemand mij zou vragen hoe iemand eruit zou zien die molenaar is op de poldermolen ‘de Marsch’ in de Marspolder bij Lienden dan zou ik Leen beschrijven, Leen van Aalsburg, al tientallen jaren molenaar.

Bijna elke zaterdag, en nu hij met de vut is als timmerman ook vaak op andere dagen, is hij er.

Hij heeft als ‘volledig gediplomeerd vrijwillig molenaar’ de grondige restauratie van 2001 met genoeg gezien, heeft er

zijn invloed op gehad en zorgt dat zijn molen het blijft doen. Als een zonnetje.

Voorals als het waait, hard waait, dán is Leen er. Onderhoud, reparatie, smeren en al wat nodig is, maar vooral malen.

Heel vaak ga ik op zaterdagmiddag, en nu mijn vrouw ook met pensioen is nog vaker, even naar de molen als ik vanuit Rhenen zie dat hij draait.

We staan dan, met een jong borreltje in de hand, te kijken naar het water dat met grote kracht, luidruchtig bruisend, van de vliet in de boezem wordt gepompt.

En we denken dan, hoofdschuddend, aan die rare mensen die het idee hebben dat het geen nut heeft, maar dat hij slechts functioneert voor bezoekers die er een kiekje van kunnen maken.

Stel je voor, het idee alleen al.....

In het januari-nummer van Oud Rhenen was het financieel jaaroverzicht 2012 opgenomen. Helaas is daarbij door een misverstand een deel niet vermeld; dit deel treft u hierbij aan.

FINANCIEEL OVERZICHT 2012; VERLOOPOVERZICHT VERMOGEN.

	per 1-1-2012	dotaties (ontvangsten)	onttrekkingen (uitgaven)	per 31-12-2012
<i>Saldi Projecten:</i>				
Virtueel Rhenen	-2.141	14.000	10.577	1.283
Digitale beeldbank	3.053	-	2.951	101
Koninginnedag 2012	-	8.973	8.973	-
Maand van de geschiedenis	12.280	1.350	11.658	1.972
Cord Otting	7.500	-	-	7.500
Subtotaal Projecten	20.692	24.323	34.160	10.856
	per 1-1-2012	bestemming saldo uitg/ontv	onttrekkingen	per 31-12-2012
<i>Reserveringen:</i>				
reservering meubilair e.d.	-	1.000	-	1.000
reservering apparatuur	-	4.000	-	4.000
reserve vereniging regulier	10.217	2.009	-	12.226
Subtotaal Reserveringen	10.217	7.009	-	17.226
totaal saldo	30.909	31.332	34.160	28.082

Als u de contributie voor het jaar 2013 nog niet hebt betaald, wilt u het dan uiterlijk 31 mei a.s. overmaken (€ 22,50 op rekeningnummer 1211163 ten name van Historische Vereniging Rhenen onder vermelding van contributie 2013)?
Bij voorbaat mijn dank.

Jaap Klootsema, penningmeester